

The Inefficiency of Retraining of the Prisoners in the Prison: A Study on Male Prisoners Returning to Prison

Shahmir Sahebinejad

Ph, D Candidate, Department of Sociology, Garmsar Branch, Islamic Azad University, Garmsar, Tehran, Iran

Soheila Alirezanejad *

Professor of Sociology, Garmsar Branch, Islamic Azad University, Garmsar, Tehran, Iran

Habib Karimian

Assistant Professor of Sociology, Garmsar Branch, Islamic Azad University, Garmsar, Tehran, Iran.

1. Introduction:

Prison can be considered as one of the political institutions that is important in power relations. The existence of such an institution is considered mandatory in today's governments. According to policymakers, imprisonment can reform and rehabilitate prisoners, and prison is an institution that can prepare a person for life in society by providing some training and providing certain environmental conditions. From On the other hand, in recent years, the belief is growing that prison does not prevent crime, but rather turns people into professional criminals, because a person away from society will not be able to receive the values of society to live as a normal citizen. One of the problems that involves the three powers (legislature, judiciary and executive) in our society is the issue of recidivism of prisoners and returning to prison. Recidivism shows the weakness of prisons in reforming and rehabilitating prisoners. Despite the efforts that have been made in the field of reforming prisons for purposes such as the return of criminals to normal life, individual prevention and prevention of recidivism, and efforts to repair and soothe the wounded thoughts of the society, the rate of returning to crime among criminals released from prison is high. The purpose of this research is to identify the conditions leading to recidivism in prison.

* Corresponding Author: soal802001@gmail.com

How to Cite: Sahebi, S; Alirezanejad, S; Karimian, H. (2023). The inefficiency of Retraining of the prisoners in the prison: A study on male prisoners returning to prison, *Journal of Social Work Research*,10(37). 1-42.

2. Literature Review:

Malekpour (2016) in his study entitled "The effectiveness of criminals in prison to repeat the crime" came to this conclusion. It has been found that with the educational vacuum of prisons, a prisoner indirectly learns how to learn criminal tricks from experienced people and escape from the twists and turns of the law and become a professional criminal. In Karimi's study (1400) entitled "Investigation of the effect of alternative punishments of imprisonment on the resocialization of criminals and prevention of recidivism", crime and delinquency are caused by factors such as poverty and unemployment, which prison will not have an effect on reducing or eliminating. In another study titled "From inside the prison; How does a culture of punishment prevent rehabilitation? The reasons for the failure of prison rehabilitation are due to the fact that the prison culture is based on punishment by maintaining the feeling of fear and insecurity and creating mistrust towards power, which is a factor for the prisoner to return and commit violence to the society after release.

3. Methodology:

To achieve the goal, ethnographic method was used. Data collection was done using ethnographic interviews and observation in the prison environment and sampling was done in a targeted way. It was possible to access the prisoners and observe their living space, as well as talk to them in the cells, the counseling section, the prison yard, etc., and there was no compulsion for them in this regard. To preserve anonymity, the names of the prisoners have been changed and the name of the prison has not been mentioned. The interviews were recorded with the prisoners' permission, then transcribed and coded. Observation letters were provided regularly from field observations. Interviews were coded and concepts were extracted and categorized using thematic analysis method. This process continued until saturation was reached.

4. Results:

The analysis of data from ethnographic interviews with incarcerated prisoners led to the understanding of the prison from the prisoner's point of view and led to the emergence of five main categories, which are: the label of a prisoner and the experience of social exclusion, density of prisoners, lack of classification. Protecting prisoners, inefficiency of support and care systems, inefficient and ineffective education. The findings show that two types of formal and informal prison systems work side by side on the prisoner, the formal prison system interacts with the prisoner at five levels, these levels are: provision of the prisoner's biological needs,

reception and evaluation, providing training, support and care as well as improving the social relations of prisoners. The findings indicated the ineffective interaction of this group of prisoners with the official prison system. The point was that in the interviews, the prisoners did not mention much about the agents of the prison support system, including psychologists and social workers, instead, they constantly mentioned the role of the prison lawyer as the most influential person. Therefore, it is not surprising that the findings show the existence of an informal support and educational organization in the prison with the center of the prison, which actually makes the person more and more incarcerated. As a center for receiving official biological and support services, the ward is also a center for informal support and training. Male prisoners returning to prison are practically aligned with the informal socialization system and the official system lacks the necessary efficiency to communicate with this group of prisoners and achieve its set goals. In this way, due to the weakness of the prisoner's resocialization process, the informal socialization system has succeeded in accepting the prisoner and the vicious cycle of the prisoner's Imprisoned continues.

Keywords: Inefficiency, Prison Institution, Resocialization, Recidivism, Imprisoned.

ناکارآمدی بازپروری زندانیان در زندان؛

مطالعه‌ای بر زندانیان مرد بازگشته به زندان^۱

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی
واحد گرمسار، گرمسار، ایران.

شهمیر صاحبی نژاد

استاد جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار،
گرمسار، ایران.

سهیلا علیرضائزاد *

استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار،
گرمسار، ایران.

حبیب‌الله کریمیان

چکیده

هدف از این پژوهش شناسایی شرایط منجر به تکرار جرم در زندان است. برای دستیابی به این هدف از روش مردم‌نگاری استفاده شد. گردآوری اطلاعات از طریق مصاحبه با ۲۰ نفر از زندانیان مرد با سابقه بازگشت مجدد به زندان، به‌عنوان مطلع و نیز مشاهده میدانی به همراه مطالعه اسناد انجام شد. یافته‌ها نشان داد که زندان دارای یک سازوکار رسمی مواجهه با زندانی است که در پنج سطح عمل می‌کند، این سطوح عبارت‌اند از: تأمین نیازهای زیستی زندانی، پذیرش و ارزیابی، ارائه آموزش‌ها، حمایت و مراقبت و نیز ارتقای روابط اجتماعی زندانی. همچنین تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها منجر به ظهور پنج مقوله اصلی شد که عبارت‌اند از: برچسب زندانی و تجربه طرد اجتماعی، تراکم زندانیان، عدم طبقه‌بندی محافظت‌کننده زندانیان، ناکارآمدی نظام‌های حمایتی و مراقبتی، آموزش ناکارآمد و غیر مؤثر. بند به‌عنوان مرکز دریافت خدمات زیستی و حمایتی رسمی، هم‌زمان مرکز دریافت حمایت‌ها و آموزش‌های غیررسمی است. زندانیان مرد بازگشته به زندان عملاً با نظام جامعه‌پذیری غیررسمی همسو شده و نظام رسمی از کارآمدی لازم برای برقراری ارتباط با این گروه از زندانیان برخوردار نیست. سازوکار رسمی موجود نیز قادر به نیل به اهداف تعیین‌شده خود نیست. بدین ترتیب نظام جامعه‌پذیری غیررسمی با توجه به ضعف فرآیند باز اجتماعی شدن زندانی، موفق به زندان‌پذیر کردن زندانی شده و سیکل معیوب بازگشت زندانی به زندان، تداوم می‌یابد.

واژه‌های کلیدی: ناکارآمدی، نهاد زندان، باز اجتماعی شدن، تکرار جرم، بازگشت به زندان.

^۱ نام زندان برای حفظ حریم خصوصی زندانیان ذکر نمی‌شود.

* نویسنده مسئول: soal802001@gmail.com

مقدمه و بیان مسئله

زندان را می‌توان در زمره نهادهای سیاسی بشمار آورد که در مناسبات قدرت حائز اهمیت است. وجود چنین نهادی در دولت‌های امروزی الزام‌آور بشمار می‌رود (خزائی، ۱۳۹۷: ۱۳). هدف اصلی زندان، بهسازی اجتماعی، رفتاری و اخلاقی بزهکارانی است که به دلیل قانون‌شکنی به زندان محکوم شده‌اند. ایجاد زندان بدین معنا است که این باور در سیاست‌گذاران و اصحاب قدرت وجود داشته است که حبس می‌تواند موجب اصلاح و بازپروری زندانیان شود. این باور موجب گسترش مجازات زندان شد (پرادل، ۱۳۷۳: ۷۳ به نقل از گودرزی و جوانفر، ۱۳۸۲: ۱۰۶). زندان‌سپاری با تلفیق سه وجه بازدارندگی، عبرت‌انگیزی و اصلاح‌کنندگی زندان انتظار دارد که مجرمان را از شرایطی که به تداوم رفتار مجرمانه آنان می‌انجامد، دور کرده و با کنترل آن‌ها در نهادی به نام زندان، ارتکاب این قبیل اعمال را پرهزینه سازد و درعین حال با آموزش مهارت‌های مختلف و توانا ساختن فرد، زندانی را تبدیل به فردی کند که پس از آزادی با جامعه هم‌خوانی و هماهنگی داشته باشد. زندان نهادی است که با ارائه برخی آموزش‌ها و فراهم آوردن شرایط خاص محیطی، در پی آن است که فرد را به‌نوعی در خارج از جامعه، برای زندگی در جامعه آماده کند.

از سوی دیگر در سال‌های اخیر این باور در حال رشد است که زندان از ارتکاب جرم جلوگیری نمی‌کند، بلکه افراد را به مجرمان حرفه‌ای مبدل می‌کند، زیرا فرد دور از جامعه قادر به دریافت ارزش‌های جامعه برای زیست به‌مثابه شهروند عادی نخواهد بود (عثمانی، ۱۳۸۱: ۱۰ به نقل از مهدوی‌پور و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۷۶). به عبارت دیگر می‌توان گفت که زندان موجب تشدید آنچه لمرت^۱ «انحراف ثانویه» می‌نامد، می‌شود (گیدنز، ۱۳۸۹: ۳۰۶). گیدنز در میزان موفقیت زندان در بازپروری زندانیان برای مواجه شدن با دنیای بیرون بدون بازگشت به جرم، تردید می‌کند و می‌گوید تکرار جرم به معنای تکرار ارتکاب جرم

از سوی کسانی است که قبلاً زندانی بوده‌اند (همان). چنانچه در زمان حضور محکومان در حبس، برنامه‌هایی کارآمد برای بازپروری اجرا نشود، احتمالاً به هنگام خروج از زندان بسیاری از زندانیان آزادشده، نمی‌توانند مسیر هم‌نوایی با جامعه را پیموده و با خانواده و اجتماع تعامل سازنده‌ای برقرار نمایند (کونانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۳۰).

فوکو زندان را به سربازخانه یا مدرسه تشبیه می‌کند که قصد دارد تا توان زندگی با رعایت قانون را به زندانی بازگرداند (فوکو، ۱۳۹۶: ۲۹ و ۲۸۷). اما احتمالاً زندان چیزی بیش از سربازخانه‌ای با اندکی سخت‌گیری یا مدرسه‌ای بدون اغماض است؛ زیرا در دو نهاد ذکرشده، فرد تا این حد از جامعه منزوی نمی‌شود.

یکی از معضلاتی که در جامعه ما سه قوه (مقننه، قضائیه و مجریه) را درگیر کرده، بحث تکرار جرم زندانیان و بازگشت مجدد به زندان است، تکرار جرم نشان‌دهنده ضعف زندان‌ها در اصلاح و بازپروری زندانیان است. با وجود تلاش‌هایی که در زمینه اصلاح امور زندان‌ها برای اهدافی نظیر بازگشت مجرمان به زندگی عادی، پیشگیری فردی و جلوگیری از تکرار جرم و تلاش برای ترمیم و تسکین افکار جریحه‌دار شده جامعه انجام شده، میزان بازگشت به جرم در میان مجرمان آزادشده از زندان زیاد است (احمدی، ۱۳۹۷: ۲۱۴). در پژوهشی درباره مجازات جایگزین زندان، زندانیان با تجربه بازگشت مجدد به زندان اذعان داشتند که با وجود تجربه زندان، بازگشت به جامعه کاری بسیار دشوار است (مهدوی‌پور و همکاران، ۱۳۹۷). برای مقابله با این شرایط، زندانی در فعالیت‌های تربیتی زندان حضور پیدا کرده و با نوعی فرآیند جامعه‌پذیری مجدد روبرو است. به همین منظور سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور برای اصلاح و بازپروری زندانیان، آموزش‌هایی شامل آموزش فنی و حرفه‌ای، مذهبی، صنایع‌دستی، مهارت‌های اساسی زندگی، نهضت سوادآموزی و تحصیلات دانشگاهی به عنوان بخشی از برنامه‌های بازتوانی (اصلاح) و مهیا نمودن آنان برای زندگی بیرون از زندان، در نظر گرفته است که توسط سیستم زندان اجراشده و گاه به وسیله نهادهای خارج از زندان مانند سازمان فنی و حرفه‌ای، آموزش و پرورش، اداره ارشاد و سازمان تبلیغات اسلامی (بند ه ماده ۲۴ آیین‌نامه زندان‌ها، ۱۳۸۴)

برای زندانی فراهم می‌شود. از کارکردهای ناخواسته زندان، امکان «زندانی‌پذیری» است؛ به این معنا که توانایی انطباق آن‌ها با زندگی عادی خارج از زندان کاهش می‌یابد.

نگاهی گذرا به آمار زندانیان با سابقه حاکی از این است که بازگشت به زندان مسئله‌ای اساسی در مطالعات زندان‌ها است. معاون سلامت، اصلاح و تربیت سازمان زندان‌های کشور می‌گوید ۷۴٪ ورودی زندان‌ها، چرخه بازگشت است (<https://irna.ir/xjF3jm>). نرخ بازگشت مجدد مردان زندان مورد بررسی ۴۶٪ است که نسبت به نرخ بازگشت زندانیان زن (۸٪) در همین زندان، میزان قابل توجهی را به خود اختصاص داده است (سایت پانید). در کل کشور مردان ۵ تا ۵۰ برابر بیشتر از زنان به رفتار مجرمانه تمایل دارند (بخارایی، ۱۳۹۳) و بیش از ۹۶٪ از محکومانی که به مجازات حبس محکوم شده‌اند، مرد هستند (احمدی، ۱۳۹۷: ۲۱۸). امروزه اصل بنیادی زندان‌های مدرن «اصلاح» افراد و آماده کردن آن‌ها برای ایفای نقشی مفید و شایسته در جامعه، پس از آزادی از زندان است (گیدنز، ۱۳۸۹: ۳۴۵-۳۴۴). در ماده ۳ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، گفته شده «زندانی محلی است که در آن محکومان قطعی با معرفی مقامات ذیصلاح قضایی و قانونی برای مدت معین یا به‌طور دائم به منظور اصلاح و تربیت و تحمل کیفر نگهداری می‌شوند.» به نظر می‌رسد هدف از اجرای برنامه‌های اصلاحی و تربیتی تلاش برای بازگشت موفق زندانی به جامعه پس از آزادی است، پس با توجه به سطح بازگشت مجدد زندانیان مرد به زندان، می‌توان گفت که بررسی عملکرد آموزشی زندان از اهمیت زیادی برای اصلاح فرآیند باز اجتماعی کردن زندانی و رهایی او از سیکل بازگشت به زندان برخوردار است. این پژوهش همچنین می‌تواند در سیاست‌گذاری زندان و کارآمدی فعالیت‌های سازمان رسمی زندان مؤثر باشد. بدین ترتیب پرسش آغازین پژوهش این است که آیا نهاد زندان سازوکار لازم را برای اصلاح و بازپروری بزهکاران مرد و جلوگیری از تکرار جرم در اختیار دارد؟

پیشینه پژوهش

نتایج پژوهش محمد یعقوبی و محمود علمی (۱۳۹۶) تحت عنوان «نقش عوامل خانوادگی و اجتماعی در بازگشت مجدد زندانیان به زندان» بیانگر آن است که اگر زندانیان آزادشده با حمایت و توجه خانواده‌ها و پذیرش جامعه در اجتماع حضور معناداری داشته باشند، احتمال بازگشت مجدد آن‌ها به زندان کاهش می‌یابد. احسان ملک‌پور (۱۳۹۶) در بررسی خود با عنوان «میزان تأثیرپذیری مجرمین در زندان جهت تکرار جرم» به این نتیجه دست یافته که با خلأ آموزشی زندان‌ها، زندانی به‌طور غیرمستقیم می‌آموزد که چگونه شگردهای مجرمانه را از افراد کارکشته یاد گرفته و از پیچ‌وخم‌های قانون بگریزد و به یک بزهدار حرفه‌ای تبدیل شود. نتایج پژوهش احمدکلاته ساداتی و زهرا فلک‌الدین (۱۳۹۹) بیانگر آن است که تجربه فرد از زندان بیشتر مبتنی بر عاملیت وی -تجارب گذشته و اهداف و آرمان‌هایش است- تا ساختار محدودکننده زندان، اگرچه نظام کنترلی زندان برای همه گروه‌ها درک و تجربه مشترکی دارد. فرهاد الله‌وردی می‌گونی (۱۳۹۹) در بررسی خود با عنوان «هیچ چیز مؤثر نیست؛ اسطوره شکست رویکرد بازپروری مجرمان» می‌گوید، بسیاری از انتقادات به برنامه‌های بازپروری در واقع انتقاد به نهاد زندان است. زندان جهانی می‌آفریند که در آن مناسبات زیستی، اقتصادی، اجتماعی و حتی زبان ساکنان آن دگرگون می‌شود. نتایج بررسی محمدکاظم کریمی (۱۴۰۰) با عنوان «بررسی تأثیر مجازات جایگزین حبس بر باز اجتماعی شدن مجرمین و پیشگیری از تکرار جرم» بیانگر آن است که زندان در کاهش آمار جرائم، بازدارندگی و پیشگیری از جرم تأثیر ندارد، زیرا جرم و بزه‌کاری ناشی از عواملی از قبیل فقر، بیکاری، بی‌سوادی است که زندان در کاهش یا از بین بردن آن تأثیری نخواهد داشت. علیرضا صنعت خواه و همکاران (۱۴۰۰) در بررسی خود به این نتیجه دست یافته‌اند که بازگشت مجدد زندانیان به زندان از عواملی با منشأ اجتماعی تأثیر می‌گیرد و با ساختارها و نظام اجتماعی ارتباط تنگاتنگ دارد.

نتایج پژوهش اروتا (۲۰۱۶) با عنوان «عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر بازگشت به جرم در شهر کاکامگا، کنیا» که با روش پیمایش انجام شد، بیانگر آن بود که جنسیت،

سن، سطح تحصیلات، وضعیت اشتغال و مسکن دارای رابطه معنادار با تکرار جرم است. اسمیت و مک کارتی^۱ (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای با عنوان «اثر دل‌بستگی زندانی به خانواده در ورود مجدد؛ یک ارزیابی طولی» به بررسی اثر شبکه‌های حمایت خانوادگی در مهار رفتار مجرمانه پرداختند. یافته‌ها نشان داد که ملاقات والدین با زندانی در بهبود روابط او با خانواده مؤثر بوده و روابط خوب با خانواده، با کاهش تکرار جرم و مصرف مواد مخدر مرتبط است. پژوهش دیگری با عنوان «چالش‌ها و اصلاحات در سیستم زندان‌های نیجریه^۲» صحت عمل بازپروری زندان را مورد تردید قرار داده است (Obioha, 2011). جیل مک کورکل و رابرت دیفینا (۲۰۱۹) در مقاله‌ای با عنوان «فراتر از تکرار جرم^۳» برنامه آزمایشی دولت اوپاما برای احیای برنامه‌های آموزشی در زندان به منظور کاهش تکرار جرم را بررسی کردند. این بررسی نشان داد که به‌رغم اینکه برنامه تحصیل در زندان، خودشناسی و همدلی را افزایش داده و سرمایه اجتماعی و کارآمدی جمعی زندانیان را تقویت می‌کند، اما نمی‌تواند نابرابری‌های نژادی، طبقاتی و جنسیتی را جبران کند و هیچ‌کاری نیز برای از بین بردن ساختارهایی که فقر، حاشیه‌نشینی، خشونت، نژادپرستی، نابرابری جنسیتی و حبس توده‌ای را تولید و تقویت کرده، نمی‌کند (McCorkel & DeFina, 2019). این پژوهش نشان می‌دهد که نباید مشکلات اجتماعی را به فرد تقلیل داد.

مطالعه‌ای در مرکز زندان مردان کالیتی واقع در آدیس‌آبابا، اتیوپی نشان می‌دهد زندان مکانی است که مجرمان از طریق خرده‌فرهنگ بزهکار زندان با روش‌های مختلف و تکنیک‌های جدید برای موفقیت در حرفه مجرمانه خود آشنا شوند. علاوه بر این، زندان غذا، سرپناه و خدمات پزشکی را برای زندانیان فراهم می‌کند و این مزیت ظاهراً برخی از بی‌خانمان‌ها را به ارتکاب مجدد جرم تشویق می‌کند (Engdawork&Kassaye, 2021). در پژوهش دیگری با عنوان «از درون زندان؛ چگونه فرهنگ مجازات از بازپروری

---

1. Smith & McCarthy

2. Challenges and reforms in the Nigerian prisons system

3. Beyond Recidivism. Identifying the Liberatory Possibilities of Prison Higher Education

جلوگیری می‌کند؟» آمده که ایالات متحده بیش از ۸۰ میلیارد دلار برای نگهداری ۲,۳ میلیون نفر در زندان هزینه می‌کند. با این وجود، ۶۸٪ از زندانیان آزاد شده ظرف ۳ سال، ۷۹٪ ظرف ۶ سال و ۸۳٪ ظرف ۹ سال مجدداً به زندان بازمی‌گردند. این پژوهش نشان می‌دهد که دلایل شکست بازپروری زندان ناشی از آن است که فرهنگ زندان مبتنی بر مجازات با حفظ احساس ترس و ناامنی و ایجاد بی‌اعتمادی نسبت به قدرت، عاملی برای بازگشت مجدد و اعمال خشونت زندانی به جامعه پس از آزادی است (Bloom & Bradshaw, 2022). نتایج پژوهشی درباره ادراکات افراد زندانی و تجربه زیسته آنان در زندان هالدن نروژ که با ایجاد فضایی مناسب در صدد ارتقای توانبخشی و رشد شخصی زندانیان برآمده، بیانگر آن است که افراد زندانی به‌رغم تأیید طراحی فضای زندان، مزایای درمانی یا انگیزشی آن را درک نکرده‌اند و رنج حبس برای آنان در این محیط ادامه دارد (Abdel-Salam & Kilmer, 2023: 929). در مقاله دیگری با عنوان «تأملی کوتاه در روند حبس در زندان» زندان به عنوان محیطی که سوژه‌ها را بیمار و دچار مشکل می‌کند، تعبیر شده است. به‌زعم نویسندگان مقاله فرآیند حبس، هویت سوژه‌هایی را که وارد سیستم زندان می‌شوند، تغییر می‌دهد (da Silva Faceira, L., & Cardoso, R., 2023). نکته قوت ادبیات مسئله آن است که این پژوهش‌ها به مسائل و مشکلاتی که منجر به شکست فرآیند بازپروری زندانی می‌شود، توجه کرده‌اند، اما هیچ‌یک از آنان به تجربه زیسته زندانیان و تعامل بین سازمان غیررسمی و رسمی زندان با زندانی نپرداخته است. در این پژوهش حضور نزدیک و مداوم پژوهشگر و مشاهده رفتارها، هیجانات و عواطف مشارکت‌کنندگان، شناخت زنده و طبیعی از شرایط زندانیان را ایجاد کرده است.

حساسیت نظری

این پژوهش با استفاده از روش مردم‌نگاری انجام شده است، از این رو چارچوب نظری یا مفهومی برای پژوهشگر وجود ندارد، اما وجود حساسیت نظری در تحلیل عمیق‌تر داده‌ها مؤثر است. از این رو به مروری کوتاه بر برخی نظریات و مفاهیم می‌پردازیم.

فوکو

فوکو در کتاب مراقبت و تنبیه می‌گوید در شیوه‌های مراقبتی و کیفی ماقبل مدرن روش‌های وحشیانه شکنجه و آزار بدنی به کار می‌رفت، اما به تدریج از قرن هجدهم به بعد، مجازات بدنی جای خود را به مجازات ظریف روانی داد. فوکو هدف غایی نهادهایی همچون مدارس، زندان‌ها، بیمارستان‌ها و غیره را مراقبت و انضباط، به‌هنگار نمودن فرد و از میان بردن بی‌نظمی‌های اجتماعی و روانی و سرانجام تربیت انسان‌هایی مطیع و سودآور در جامعه می‌داند (ضمیران، ۱۳۸۶: ۵۳). فوکو معتقد است که «زندان سربازخانه‌ای است با قدری سخت‌گیری، مدرسه‌ای است بدون اغماض و کارگاهی است تاریک، اما در نهایت هیچ تفاوت کیفی با آن‌ها ندارد. این عملکرد دوگانه قضایی - اقتصادی از یک سو و عملکرد تکنیکی - انضباطی از سوی دیگر، زندان را به منزله بی‌واسطه‌ترین و متمدنانه‌ترین شکل تمامی کیفی‌ها نشان داد و به زندان استحکام بخشید. هدف و کارکرد زندان این است که اشتیاق به زندگی را در بزهکار ایجاد کند. همچنین در عین رعایت قانون و تأمین نیازهایش، توان زندگی کردن را در او بدمد.» (فوکو، ۱۳۹۶: ۲۹ و ۲۸۷) او ضمن تشبیه زندان به مدرسه، نهایتاً معتقد است که زندان پیامدها و آسیب‌هایی از قبیل امکان تکرار جرم، پایداری بزهکاری در زندانی، ایجاد یک گروه همبسته بزهکار و نیز فقیر کردن خانواده زندانی را در پی دارد. او اضافه می‌کند که جرم ریشه می‌دواند؛ هزینه درونی زندان و هزینه بزهکاری که زندان قادر به کنترل آن‌ها نیست، یک اشتباه اقتصادی است (فوکو، ۱۳۹۶: ۳۳۵-۳۳۰). در این باره تلاش زندانی برای کاهش فشار اقتصادی بر خانواده، ممکن است که موجب ارتقای همبستگی او با گروه‌های بزهکار قدرتمند داخل زندان شود.

ساترلند

ادوین اچ. ساترلند می‌گوید کجروی در جریان کنش متقابل با دیگران آموخته می‌شود. وی جرم را به چیزی ربط داد که آن را تفاوت در همنشینی می‌نامید. افراد از طریق

همیشینی با کسانی که حامل هنجارهای مجرمانه‌اند، بزهدکار می‌شوند. در این نظریه، فعالیت‌های مجرمانه درست مثل پیروی از قانون آموخته می‌شود و به همان اندازه در پی دستیابی به نیازها و ارزش‌های مشابهی هستند (گیدنز، ۱۳۸۹: ۳۰۴). تئوری عمومی ساترلند در رفتارهای کیفری این است که جرم در فضای اجتماعی آموخته می‌شود و معاشرت ترجیحی تابعی است از کثرت، مدت و شدت تماس، بدین معنا که هر چه مدت تماس بیشتر باشد، امکان متمایل شدن به آن بیشتر است (قلاوند و همکاران، ۱۴۰۱: ۶۶). هنگامی که افراد مبدل به مجرم می‌شوند، این امر به علت تماس آن‌ها با الگوهای رفتار انحرافی و جدا افتادن آن‌ها از الگوهای به‌هنجار حاصل می‌شود (استنبوی و همکاران، ۱۳۹۰ به نقل از محسنی تبریزی، ۱۳۸۳: ۱۰۱). کلمر می‌گوید، از آنجا که زندان، تجربه زندگی مشترک در حبس را تولید و خلق می‌کند، پذیرش فرهنگ زندان به گونه نوعی فرآیند جامعه‌پذیری یا همگون‌سازی است که در طی آن زندانیان به درونی کردن هنجارها، ارزش‌ها و قواعد غیررسمی (به معنای قانون زندانیان) زندان یا فرهنگ زندانیان می‌پردازند. این فرآیند با تغییر هویت او از آنچه در جامعه بود به یک زندانی؛ آغاز می‌شود. این تغییر و انتقال بلافاصله با ورود به زندان اتفاق می‌افتد (مک شاون و ویلیامز، ۱۳۸۱: ۱۶۰). یادگیری رفتارهای انحرافی در زندان، ضمن کند کردن فرآیند جامعه‌پذیری با افزایش گرایش به سایر بسترهای جرم، موجب زیر پا گذاشتن اصل اصلاح مجرم می‌شود.

بندورا و یادگیری اجتماعی

بر اساس نظریه یادگیری اجتماعی بندورا، رفتار انحرافی آموختنی است و در فرآیند ارتباط با دیگران، به ویژه در گروه‌های کوچک آموخته می‌شود. آموختنی‌ها از طریق پاداش و تنبیه تقویت می‌شود. برخی خرده‌فرهنگ‌ها، خوراکی غنی از پرخاشگری برای اعضای خود فراهم می‌کنند. او برای نمونه از افرادی یاد می‌کند که از توانمندی‌های خود برای صدمه رساندن به دیگران یا فریب دادن آنان استفاده کرده و از این اقدام لذت می‌برند و کار خود را ارزشمند تلقی می‌کنند (راهب، ۱۳۸۶: ۱۱۴؛ سلیمی و همکاران، ۱۳۹۴:

(۴۰۶). بر مبنای نظریه تراویس هیرشی رفتار مجرمانه نتیجه پیوند ضعیف با گروه‌های اجتماعی مرسوم مانند خانواده یا مدرسه است (Rozycki, 2007). این پیوندهای ضعیف، رابطه با گروه‌هایی که فرد در زندان با آنان همبسته است را تعمیق می‌کند.

سیکز و مفهوم زندان پذیری

به‌زعم گرشام سیکز^۱، زندان به دلیل طبیعت و ماهیت خاص آن، موجب محرومیت زندانیان از نیازهای اساسی می‌شود. این عدم برخورداری موجب ناکامی، فشار و کشش می‌شود و بدین ترتیب پذیرش فرهنگ زندان، راهی برای کاهش احساس محرومیت و درد و رنج ناشی از حبس است (مکی شاورن و ویلیامز، ۱۳۸۱: ۱۶۶). زندان‌پذیری، پذیرا شدن خرده‌فرهنگ زندانیان مجرم به جای اصلاح عامل مهم ناکارآمدی زندان محسوب می‌شود. زندانیان با ایجاد گروه‌های صمیمی در بین خود و یادگیری رفتارهای انحرافی، همچنین تبعیت افراد فرودست از فرا‌دستان و سلطه افراد سابقه‌دار، زمینه اصلاح‌پذیری را کاهش و بزه‌های جدیدی را در این محیط می‌آموزند (راهب، ۱۳۸۶: ۱۱۴). شاید بتوان گفت مهم‌ترین ایراد وارد بر حبس، جرم‌زا بودن محیط زندان است. احمد عثمانی در این باره می‌گوید: «زندان احترام به قانون را آموزش نمی‌دهد؛ زیرا زندگی در زندان غالباً آمیخته به انواع سوءاستفاده‌ها است. زندان‌ها از ارتکاب جرم جلوگیری نمی‌کند بلکه افراد را به مجرمان حرفه‌ای مبدل می‌کنند. زندان‌ها دارای قدرت جادویی برای تبدیل بزهکاران به شهروندان مطیع نیستند؛ زیرا هیچ‌کس به فردی که مدتی از آزادی محروم بوده، نخواهد آموخت چگونه همانند یک شهروند عادی زندگی کند. شاید بتوان مهم‌ترین علت این امر را در هم‌جواری تمامی جرائم با یکدیگر دانست.» (مهدوی‌پور و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۸۶). امکان جایگزینی زندان‌پذیری به جای جامعه‌پذیری، مهم‌ترین خطری است که برنامه‌های زندان را تهدید کرده و بر سرنوشت زندانی تأثیرگذار است.

---

1. Gresham Sykes

گافمن زندان را عرصه‌ای برای شکل‌بندی دوباره خود و هویت می‌داند. او بر این باور است که فرد در زندان وارد شبکه درهم تنیده‌ای از تعاملات و ارتباطات غیررسمی می‌شود که دربردارنده مجموعه‌ای از نقش‌ها، مناسک و چارچوب‌ها است. این‌ها می‌تواند برچسب‌های متفاوتی برای فرد به‌وجود آورده و کنشگری او را محدود کند (باقری و حیدری، ۱۴۰۰).

لمرت و برچسب‌زنی

بر مبنای نظریه برچسب‌زنی، آنچه بیشتر از مجازات زندان، دامن‌گیر بزهکار می‌شود؛ آثار کمانه‌ای مجازات است که در کاهش یا افزایش زمینه‌های ارتکاب مجدد جرم بسیار مؤثر است. با زدن برچسب مجرم به زندانی و جدا کردن او از جامعه و زندگی، به‌ویژه در شرایط خاص؛ محکوم به تدریج حس مسئولیت‌پذیری خود را نسبت به کسانی که او را از خود نمی‌داند، از دست بدهد و پس از خروج از زندان تکلیف کمتری نسبت به رعایت ارزش‌های مورد قبول جامعه در خود احساس کند (پورهاشمی، ۱۳۸۳: ۵۹ به نقل از ملک‌پور، ۱۳۹۶: ۷۲). لمرت معتقد است که برچسب‌زنی و منحرف شناختن فردی که واقعاً منحرف نیست، ممکن است او را به آدم منحرف واقعی تبدیل کند. برچسب توسط نهادهای رسمی و دستگاه قضایی سبب رفتار متفاوت با مجرمان پس از آزادی می‌شود؛ به‌طوری که فرد آزادشده فرصت کار و اشتغال را از دست می‌دهد و ناچار به بزهکاری روی می‌آورد. تأیید برچسب انحراف فرد به‌طور رسمی یا غیررسمی، نه تنها او را از شکستن هنجارها باز نمی‌دارد؛ بلکه موجب افزایش تمایل او به شرکت در گروه‌های نابهنجار می‌شود. بدین‌سان این انحرافات ثانویه بر بزهکار اولیه مسلط شده و فرد برای انطباق خود با نقش‌ها و عملکردهای مربوط به آن می‌کوشد (ملک‌پور، ۱۳۹۶: ۷۵ و ۸۱). در این راستا مارک آنسل^۱ از بنیان‌گذاران مکتب دفاع اجتماعی^۲ معتقد است که انسان‌های

---

1. Marc Ancel
2. Social defense

سده بیستم زندان را مکان و وسیله بازپروری اجتماعی محکوم می‌دانستند، اما حقیقت این است که زندان که باید ابزار اصلی واکنش در برابر بزهکاری باشد، به یک مدرسه تکرار جرم تبدیل شده است (آنسل، ۱۳۶۶).

آستین و رویکرد الغاگرایی

رویکرد الغاگرایی^۱ در پایان دهه ۱۹۶۰ در اروپا و امریکای شمالی به عنوان یک جنبش مخالف زندان، ظهور کرد. هدف اصلی این رویکرد، تعدیل و تخفیف رنج و مشقت‌هایی بود که جامعه به زندانیان وارد می‌کرد. از نظر آنان راه‌حل زندان محور، به‌طور کلی بر کیفیت اخلاق، حیات و زندگی در جامعه، اثرات منفی می‌گذارد. از دید الغاگرایان، ادعای نظام عدالت کیفری راجع به حمایت از مردم در مقابل بزه‌دیدگی از طریق پیشگیری و کنترل جرم با «راه‌حل زندان»^۲ غیرواقعی است (غلامی، ۱۳۸۷: ۳۴۵ و ۳۲۷). توماس آستین از پیشگامان این رویکرد، معتقد است که زندان قادر به پیشگیری از تکرار جرم نیست و فرآیند تحمل حبس و ارزش‌های فرهنگی رایج در زندان‌ها، منش و شخصیت برگشت‌ناپذیر ایجاد می‌کند (مرادی، قاسم و مرادی، محمدحسین، ۱۳۹۷: ۱۹۰). همچنین بر مبنای این نظریه، زندان‌ها افراد را مجبوس می‌کنند و ارتباطات اجباری بین افرادی که اغلب دارای پیشینه و ویژگی‌های اجتماعی مشابهی هستند، فراهم می‌کنند. زندان‌ها شرایط ناعادلانه در جامعه را از بین نمی‌برند، بلکه منجر به تولید و بازتولید آسیب‌های اجتماعی می‌شود (Lamusse & McIntosh, 2020).

گاتفردسون و هیرشی

این دو صاحب‌نظر نظریه خودکنترلی را مطرح می‌کنند. نظریه خودکنترلی دیدگاهی نظری است که برای فهم شکست سیستم عدالت کیفری ارائه شده است. به نظر آنان

---

1. Abolitionism
2. Prison-Solution

خودکنترلی پایین نسبت به فشار نسبتاً ضعیفی که توسط سیستم عدالت کیفری اعمال می شود، نیروی قوی تر و پایدارتری است که بر یک فرد اثر می گذارد. این دیدگاه توضیحی نظری درباره چرایی ترجیح بازگشت به زندان در برابر آزادی، در نزد برخی افراد ارائه می کند (Langton, 2006).

مرور این نظریات نشان می دهد که به نظر بسیاری از اندیشمندان، زندان در جامعه مدرن امری غیرقابل اجتناب است. درعین حال به نظر می رسد که زندان می تواند در مسیر تعمیق جرم در فرد زندانی و زندان پذیر شدن او مؤثر باشد. به عبارت دیگر نهاد زندان به رغم هزینه های سنگین مادی و روانی - نهایتاً انتظاری را که از ایجاد آن وجود داشت تأمین نکرده است. این نظریات خود نشان دهنده لزوم و اهمیت پرسش مطرح شده هستند. و چالش بین واقعیت و تئوری می تواند در این مسیر منجر به نوعی شناخت برای شرایط موجود زندان ها در ایران باشد.

روش تحقیق

ماهیت این پژوهش، تحقیق را به سوی روش های کیفی هدایت کرد. با توجه به انعطاف پذیری روش مردم نگاری (فلیک، ۱۳۹۲) از این روش در کنار مطالعه اسناد و مدارک استفاده شد. مردم نگاری به معنای استفاده از شیوه های شرح و روایت است (همان). این روش صرفاً توصیف عینی رفتار مردم از دید مشاهده گر نیست، بلکه تلاشی است نظم یافته برای کشف معرفتی که گروهی از مردم آموخته اند و طبق آن رفتارشان را سازمان می دهند (اسپردلی و مک کوردی، ۱۳۷۲: ۲۸). برای انجام بخش میدانی این پژوهش، واکاوی و کنکاش در روایت ها و دیدگاه های زندانیانی آغاز شد که زندان فعلی اولین تجربه آن ها نبود. در این پژوهش ۲۰ زندانی به عنوان مطلع همکاری کردند. همچنین مطالعه اسنادی این بررسی با استفاده از منابع موجود در سایت پانیند (برنامه جامع اطلاعات زندانیان) انجام شد.

جدول ۱- مشخصات مشارکت کنندگان در پژوهش به ترتیب مصاحبه

کد	نام	وضعیت تأهل	سن	تحصیلات	نوع جرم ^۱	بازگشت به زندان
۱	حسن	متاهل	۴۴ سال	دوم راهنمایی	سرقت	۲۶ مرتبه
۲	علیرضا	متاهل	۴۵ سال	سوم راهنمایی	قاچاق مواد	۵ مرتبه
۳	محمدصادق	متاهل	۴۶ سال	دیپلم ساختمان	سرقت	۵ مرتبه
۴	رضا	متاهل	۴۶ سال	لیسانس (شیمی)	مالی	۲ مرتبه
۵	حمیدرضا	متاهل	۴۳ سال	پنجم دبستان	سرقت	۱۸ مرتبه
۶	احمد	مجرد	۳۸ سال	دوم دبیرستان	سرقت	۲۶ مرتبه
۷	مهدی	متاهل	۵۰ سال	لیسانس الکترونیک	مال خری	۱۷ مرتبه
۸	اسماعیل	متاهل	۴۸ سال	فوق دیپلم	مواد مخدر	۱۶ مرتبه
۹	محمدتقی	مجرد	۴۰ سال	پنجم ابتدایی	مواد مخدر	۱۶ مرتبه
۱۰	امیر	مجرد	۳۸ سال	سیکل	شرب خمر و تفخیز	۱۱ مرتبه
۱۱	محسن	متاهل	۴۱ سال	سوم ابتدایی	سرقت	۲۰ مرتبه
۱۲	مجتبی	متاهل	۴۱ سال	فوق دیپلم	مواد مخدر	۱۱ مرتبه
۱۳	محمدحسین	متاهل	۵۰ سال	ابتدایی	مواد مخدر	۳ مرتبه
۱۴	حسین	متاهل	۴۰ سال	دوم راهنمایی	مواد مخدر	۳ مرتبه
۱۵	مجید	متاهل	۳۵ سال	لیسانس فیزیک	مواد مخدر	۴ مرتبه
۱۶	رسول	متاهل	۴۲ سال	فوق لیسانس مدیریت	مواد مخدر	۵ مرتبه
۱۷	محمدرضا	متاهل	۴۱ سال	دیپلم	مواد مخدر	۶ مرتبه
۱۸	مرتضی	متاهل	۳۷ سال	ابتدایی	مواد مخدر	۲ مرتبه
۱۹	اسماعیل	متاهل	۳۳ سال	سیکل	مواد مخدر	۳ مرتبه
۲۰	حسین	متاهل	۴۶ سال	دوم ابتدایی	مواد مخدر	۲ مرتبه

۱. مربوط به آخرین دستگیری است.

گردآوری اطلاعات با استفاده از مصاحبه‌های مردم‌نگارانه و مشاهده در محیط زندان انجام شد. در این شیوه، پژوهشگر می‌تواند علاوه بر داده‌های حاصل از مشاهده و مصاحبه، از داده‌های اسنادی نیز استفاده کند. نمونه‌گیری به روش هدفمند انجام شد، در این روش، نمونه‌گیری با توجه به دسترسی، راحتی و توجه به اشباع نظری اجرا می‌شود. امکان دسترسی به زندانیان و مشاهده فضای زیست آنان و همچنین گفتگو با آنان در بندها، بخش مشاوره، حیاط زندان و غیره فراهم بود. زندانیان با اختیار شخصی وارد پژوهش شدند و در این‌باره هیچ اجباری برای آنان وجود نداشت. برای حفظ گمنامی، نام زندانیان تغییر داده شد و همچنین نام زندان در آثار منتشرشده، ذکر نشد. مصاحبه‌ها با اجازه زندانیان ضبط، سپس پیاده و کدگذاری شد. مشاهده نامه‌ها به‌طور منظم از مشاهدات میدانی فراهم شد. مصاحبه‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون (ازکیا و احمدش، ۱۳۹۹: ۳۱۸) کدگذاری و مفاهیم استخراج و مقوله‌بندی شدند. این روند تا رسیدن به اشباع ادامه یافت.

یافته‌های پژوهش

۱. مقدمه

مطالعات اسنادی در کنار بخشی از مصاحبه‌ها و مشاهدات، مشخصات جمعیتی و محیطی را فراهم کرد. از سوی دیگر تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌های مردم‌نگارانه با زندانیان زندان پذیر شده، منجر به شناخت زندان از دید زندانی به همراه استخراج مقوله‌ها و شناسایی مقولات اصلی شد. این مقولات عبارت‌اند از: برچسب‌زدانی و تجربه طرد اجتماعی، تراکم زندانیان، عدم طبقه‌بندی محافظت‌کننده زندانیان، ناکارآمدی نظام‌های حمایتی و مراقبتی، آموزش ناکارآمد و غیر مؤثر.

۲. مشخصات جمعیتی جامعه هدف

بیش از هزار زندانی با محکومیت دو بار و بیشتر در این زندان محبوس بودند. میانگین

سنی جامعه هدف ۳۵ تا ۳۹ سال بود. تحلیل داده‌های مربوط به سن زندانیان در زمان ارتکاب جرم مؤید آن است که زندانیان در سنین جوانی وارد زندان شده‌اند. همچنین میزان تحصیلات آنان از بی‌سواد، تا کارشناسی ارشد را در برمی‌گیرد. حدود ۴۰,۷٪ جامعه هدف دارای تحصیلات راهنمایی بودند.

جدول ۲- توزیع فراوانی زندانیان جامعه هدف (بازگشت مجدد) بر حسب سن

سن	فراوانی	درصد	سن	فراوانی	درصد
۲۴-۲۰ سال	۴۳	۴,۳٪	۵۴-۵۰ سال	۵۱ نفر	۵,۱٪
۲۹-۲۵ سال	۱۰۷ نفر	۱۰,۷٪	۵۹-۵۵ سال	۲۸ نفر	۲,۸٪
۳۴-۳۰ سال	۲۲۶ نفر	۲۲,۶٪	۶۴-۶۰ سال	۵ نفر	۰,۵٪
۳۹-۳۵ سال	۲۴۵ نفر	۲۴,۵٪	۶۹-۶۵ سال	۶ نفر	۰,۶٪
۴۴-۴۰ سال	۱۸۱ نفر	۱۸,۱٪	۷۰ سال و بالاتر	۴ نفر	۰,۴٪
۴۹-۴۵ سال	۱۰۴ نفر	۱۰,۴٪			
جمع کل			۱۰۰۰ نفر		

بیش از ۸۲٪ مجرمان مربوط به جرائم قاچاق مواد مخدر و سرقت هستند. جدول ۴ پراکنده‌گی زندانیان را بر حسب جرم و محل نگهداری نشان می‌دهد. این جدول همچنین بیانگر آن است زندانیانی که وارد برخی از دوره‌های آموزشی زندان می‌شوند، در بندهای خاصی نگهداری می‌شوند.

جدول ۳- توزیع فراوانی زندانیان زندان مورد بررسی (بازگشت مجدد) بر حسب نوع جرم

نوع جرم	فراوانی	درصد	نوع جرم	فراوانی	درصد
قاچاق مواد مخدر	۴۶۶	۴۶,۶٪	فروش مال غیر	۱۳	۱,۳٪
سرقت	۳۵۷	۳۵,۷٪	جعل اسناد	۶	۰,۶٪
محکومین مالی	۵۴	۵,۴٪	تهدید	۵	۰,۵٪
ضرب و جرح عمدی	۲۴	۲,۴٪	خرید مال مسروقه	۳	۰,۳٪

کلاهبرداری	۱۴	۱,۴٪	جعل	۴	۰,۴٪
آدم‌ربایی	۱۷	۱,۷٪	تخریب	۴	۰,۴٪
قتل عمدی	۱۲	۱,۲٪	سایر جرائم	۲۱	۲,۱٪
جمع کل	۱۰۰۰ نفر				

دفعات محکومیت زندانیان بین حداقل ۲ تا حداکثر ۲۶ بار متغیر است. حدود ۴۷٪ این زندانیان بین دو تا سه بار بازگشت به زندان را تجربه کرده‌اند. محکومیت بیش از دو‌سوم زندانیان این زندان کمتر از ۵ سال است.

جدول ۴- توزیع فراوانی زندانیان جامعه هدف (بازگشت مجدد) بر حسب محل نگهداری (بند)

بند / اندرگاه	فراوانی	درصد	شرایط حضور در بند
بند چهار	۲۸۵ نفر	۲۸,۵٪	مددجویان با جرم مواد مخدر - مصرف متادون
بند شش	۲۱۹ نفر	۲۱,۹٪	مددجویان با جرم سرقت و قتل - مصرف متادون
بند پانزده	۱۷۸ نفر	۱۷,۸٪	مددجویان زیر ۵ سال حبس
بند پنج	۷۰ نفر	۷٪	مددجویان جرائم مالی
بند حرفه‌آموزی	۵۱ نفر	۵,۱٪	مددجویان شرکت‌کننده در دوره‌های اشتغال و حرفه‌آموزی
بند سه	۴۶ نفر	۴,۶٪	مددجویان شرکت‌کننده در فعالیت‌های فرهنگی
بند قرآنی	۳۷ نفر	۳,۷٪	مددجویان شرکت‌کننده در فعالیت‌های قرآنی
بند هشت	۲۶ نفر	۲,۶٪	مددجویان جوانان اتباع (افغانی) ۲۳-۳۰ سال
بند دو	۲۳ نفر	۲,۳٪	مددجویان جوانان از ۲۳-۲۵ سال
بند موقت	۲۰ نفر	۲٪	مددجویان محکومیت مالی
بند بیست	۱۸ نفر	۱,۸٪	مددجویان دارای شرایط نیمه‌باز
بند نظارت و مراقبت	۶ نفر	۰,۶٪	مددجویان دارای شرایط نظارت الکترونیک
بند جوانان	۶ نفر	۰,۶٪	مددجویان جوان
قرنطینه	۶ نفر	۰,۶٪	مددجویان در بدو ورود به زندان در این بند اسکان دارند.
بند هفت	۴ نفر	۰,۴٪	مددجویان متخلف
بند ده	۲ نفر	۰,۲٪	مددجویان ممنوع ملاقات
بند سیزده	۳ نفر	۰,۳٪	مددجویان جوانان ۲۵-۳۰ سال

جدول ۵- توزیع فراوانی زندانیان جامعه هدف (بازگشت مجدد) بر حسب دفعات محکومیت

تعداد محکومیت	فراوانی	درصد	تعداد محکومیت	فراوانی	درصد
۲ سابقه	۲۷۰ نفر	۲۷٪	۱۵ سابقه	۵ نفر	۰,۵٪
۳ سابقه	۲۰۱ نفر	۲۰,۱٪	۱۶ سابقه	۴ نفر	۰,۴٪
۴ سابقه	۱۳۳ نفر	۱۳,۳٪	۱۷ سابقه	۲ نفر	۰,۲٪
۵ سابقه	۱۰۸ نفر	۱۰,۸٪	۱۸ سابقه	۱ نفر	۰,۱٪
۶ سابقه	۸۱ نفر	۸,۱٪	۱۹ سابقه	۳ نفر	۰,۳٪
۷ سابقه	۵۷ نفر	۵,۷٪	۲۰ سابقه	۱ نفر	۰,۱٪
۸ سابقه	۳۶ نفر	۳,۶٪	۲۱ سابقه	۲ نفر	۰,۲٪
۹ سابقه	۳۴ نفر	۳,۴٪	۲۲ سابقه	۲ نفر	۰,۲٪
۱۰ سابقه	۱۶ نفر	۱,۶٪	۲۳ سابقه	۱ نفر	۰,۱٪
۱۱ سابقه	۹ نفر	۰,۹٪	۲۴ سابقه	۲ نفر	۰,۲٪
۱۲ سابقه	۱۳ نفر	۱,۳٪	۲۵ سابقه	۲ نفر	۰,۲٪
۱۳ سابقه	۱۲ نفر	۱,۲٪	۲۶ سابقه	۲ نفر	۰,۲٪
۱۴ سابقه	۴ نفر	۰,۴٪			
جمع کل			۱۰۰۰ نفر		

این زندان در سال ۱۳۶۴ با عرصه ۳۷۴۰۰ مترمربع و زیربنا ۲۲۶۲۰ مترمربع با سرانه هر نفر حدود ۲ مترمربع راه‌اندازی شد. زندان دارای ۲۳ اندرزگاه یا بند است که ۱۷ بند، میدان این پژوهش بود. جدول ۴ نشان می‌دهد که بندهای ۴ و ۶ محل نگهداری بیش از ۵۰٪ از زندانیان و مجرمان مربوط به مواد مخدر و سرقت است و بیشترین تعداد زندانی با بازگشت مجدد را دارد.

۳. فرآیند مواجهه زندانیان با زندان

زندان با توجه به اهداف و قوانین به شکل خاصی با زندانیان رفتار می‌کند. فرآیند مواجهه زندانیان با زندان و جامعه‌پذیری رسمی از طریق بررسی آیین‌نامه‌ها، مشاهدات و همچنین مصاحبه‌ها استخراج شده است. طبق آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها سلسله اقداماتی برای اصلاح و تربیت، مدیریت و برنامه‌ریزی در امور آموزشی، فرهنگی، تربیتی، مذهبی، هنری، ورزشی، حرفه‌آموزی و اشتغال با هدف باز اجتماعی کردن، توانمندسازی و حمایت مادی و معنوی از زندانیان نیازمند و خانواده‌های آنان توسط مددکاران اجتماعی و همچنین مشارکت در تکمیل پرونده وضعیت و تهیه و به‌روزرسانی پرونده رفتاری انجام می‌شود. این روند از ابتدایی‌ترین سطح که همان سطح نظام زیستی است، به بالاترین سطح که نظام جامعه‌پذیری است، طی می‌شود. در رفت و برگشت بین واقعیت و نظریه نام‌گذاری پنج مرحله مختلف جامعه‌پذیری رسمی با توجه به یافته‌ها و توسط محققین انجام شده است. همچنین مدل مازلو درباره سطح‌بندی نیازها (مروتی و همکاران، ۱۳۹۲) در ساخت این ایده مؤثر بود. این مراحل پنج‌گانه عبارت‌اند از:

۱. نیازهای زیستی: اساسی‌ترین و ابتدایی‌ترین خواسته‌های زندانیان در سطح زیستی قرار می‌گیرد. با توجه به تجربه زیسته زندانیان، در این سطح عواملی همچون بسترسازی شرایط هر بند برای امکانات رفاهی مناسب‌تر، تغذیه، پوشاک، فضای مناسب و به‌طور کلی نیازهای زیستی و فضایی را دربرمی‌گیرد. تأمین نیازهای زندانیان در این سطح می‌تواند موجب ارتقای دیگر سطوح شود.

۲. پذیرش و ارزیابی: زندانی در بدو ورود در بخش پذیرش توسط متخصصان روانشناس، مددکار و در صورت لزوم کارشناسان ذیصلاح دیگر مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و هر بخش با ثبت و تکمیل پرونده مربوطه قادر به ارزیابی تغییرات ایجادشده در فرد پس از پایان محکومیت است. طبق آیین‌نامه اجرایی نهاد زندان از طریق سامانه جامع اطلاعات زندانیان ایران (سجازا) که حاوی اطلاعات پرونده‌های مربوط به وضعیت رفتاری و نظارتی متهم یا محکوم است؛ طبقه‌بندی، برنامه اصلاح و تربیت، دریافت خدمات یا امور

رفاهی درون زندان، مواعد قانونی^۱، استفاده از ارفاق‌ها، اعمال محدودیت‌ها و تنبیهات و خدمات پس از خروج را برای هر یک از آنان در یک فرآیند مشخص از زمان ورود به مؤسسه تا یک سال پس از خروج بررسی، تحلیل و به بخش‌های ذی‌ربط پیشنهاد می‌شود. با این وجود زندانیان مشارکت‌کننده در این پژوهش اعتقاد داشتند که باید به مواردی همچون نیازسنجی و استعدادیابی آموزشی در بدو ورود و تشکیل شناسنامه فرهنگی و تربیتی، توجه به اعتیاد زندانیان و بهره‌گیری از گروه‌های حمایتگر مثل na^۲ و غیره نیز توجه شود.

۳. ارائه آموزش‌ها: اقدامات آموزشی از اهمیت زیادی برای باز اجتماعی کردن زندانیان برخوردار است. سازمان زندان‌ها، به منظور توسعه برنامه‌های بازپرورانه، کاهش آسیب‌ها و نارسایی‌های داخل زندان، کمک به رفع مشکلات مادی و معنوی محکومان و خانواده آنان و نیل به خودکفایی باید آموزش‌هایی مناسب ارائه نماید (بند ه ماده ۲۴ آیین‌نامه زندان‌ها، ۱۳۸۴). آموزش در زندان شامل آموزش فنی و حرفه‌ای، مذهبی، صنایع‌دستی، مهارت‌های اساسی زندگی، هنر، سوادآموزی و تحصیلات دانشگاهی است که برای زندانیان به عنوان بخشی از برنامه‌های بازتوانی (اصلاح) و مهیا نمودن آنان برای زندگی بیرون از زندان در نظر گرفته می‌شود.

۴. ارتقای روابط اجتماعی: در این مرحله به مواردی همچون حضور زندانیان در چرخه و فرآیند آموزش، شامل دوره‌های مهارت‌آموزی، مهارت‌های اساسی زندگی،

---

۱. مواعد قانونی: مواعدی هستند که قانون‌گذار برای انجام عملی مهلت آن را پیش‌بینی نموده است، مثل ۱۰ روز برای اخطار رفع نقص (ماده ۵۴)، ۲۰ روز برای تجدید نظرخواهی، یک هفته برای تودیع هزینه کارشناسی (ماده ۲۵۹ قانون آیین دادرسی مدنی).

۲. انجمن معتادان گمنام (Narcotics Anonymous) نهادی است مردمی، خودجوش و غیرانتفاعی که در سال ۱۹۵۳ م مصادف با سال ۱۳۳۲ ه ش توسط افرادی که خود زمانی در چنگال اعتیاد گرفتار بودند، با هدف کمک و نجات معتادان از اعتیاد بنیان‌گذارده شد. این انجمن در ۱۴۳ کشور جهان، از جمله کشورهای مسلمان از جمله ایران فعال است و در هفته ۲۱۸۶۱ جلسه با بیش از ۸۲ زبان مختلف دنیا برگزار می‌کند و بیش از ۲ میلیون عضو در حال بهبودی دارد (به نقل از سایت انجمن معتادان گمنام ایران).

اشتغال و حرفه‌آموزی، اقدامات فرهنگی، تربیت بدنی، اقدامات مددکاری و پذیرش جرم ارتكابی، شناخت رفتارهای بزهکارانه و تلاش هدفمند برای جامعه‌پذیری و بازپروری زندانیان توجه می‌شود. برای کاهش آسیب‌های زندان، برنامه‌های متعددی در زندان‌ها طراحی و اجرا می‌شود، با این هدف که بتوانند توانایی‌ها را در زندانیان پرورش دهند و بدین وسیله زمینه کاهش جرم و جنایت را در جامعه فراهم نمایند. تقویت روابط اجتماعی و فردی بزهکار پس از خروج از زندان به گونه‌ای است که به وی اجازه دهد به‌طور فعال در جامعه وارد شود، مهارت‌های اجتماعی را فراگیرد و سازگار با قوانین و هنجارهای اجتماعی زندگی کند.

۵. اقدامات حمایتی: خدمات مراکز مراقبتی و حمایتی شامل مددکاری، اعطای تسهیلات بانکی، خدمات مشاوره‌ای و حقوقی، اعطای کمک بلاعوض، معرفی به نهادهای حمایتی برای استفاده از خدمات آن‌ها و ارائه خدمات درمانی به مددجویان معتاد است. انجمن حمایت از زندانیان و خانواده‌های آنان، مرکز خدمات اجتماعی و مراقبت بعد از خروج زیرمجموعه دفتر اقدامات حمایتی سازمان زندان‌ها ضمن نظارت بر انجمن و مددکاران اجتماعی، حمایت از زندانیان آزادشده واجد شرایط را بر عهده دارد. بنیاد تعاون زندانیان، مؤسسه‌ای غیرانتفاعی که با هماهنگی رئیس سازمان در راستای حرفه‌آموزی و اشتغال، ایجاد خدمات فرهنگی، ورزشی و رفاهی زندانیان، کمک به امرار معاش خانواده آنان و آزادی زندانیان با تعیین اولویت‌ها توسط سازمان، مراکز هستند که وظیفه حمایت و مراقبت از زندانیان را بعد از خروج بر عهده دارند.

نظام حمایتی سازمان زندان‌ها عملاً آخرین مرحله برای باز اجتماعی کردن زندانی و آماده‌سازی وی برای بازگشت به اجتماع و زندگی به‌هنگار است. احتمالاً عدم ارتباط تعاملی زندانیان با نظام جامعه‌پذیری رسمی زندان در جذب آنان در فرآیند زندان‌پذیری مؤثر است.

جدول ۶- مقوله‌های اصلی و فرعی شناسایی شده در فرآیند کدگذاری

مفاهیم	مقولات فرعی	مقوله اصلی
همنشینی با همتایان معتاد کسب منزلت در زندان حبس کشیدن به‌مثابه ارزش شبکه روابط اجتماعی جرم‌خیز چرخه انحراف به دلیل طرد خانواده عدم امکان بازگشت به خانواده عدم پذیرش از سوی خانواده به‌مثابه زندان‌پذیری ترس از زندان به منزله ترس از طرد شدن از سوی خانواده و جامعه عدم برقراری ارتباط با دست‌اندرکاران زندان	ناکارآمدی خانواده در جذب مجدد زندانی ایجاد شبکه روابط جدید به‌مثابه محل اتکا عدم برقراری رابطه مبتنی بر اعتماد با شبکه رسمی زندان طرد از سوی قدرت رسمی جذب قدرت غیررسمی	برچسب زندانی و تجربه طرد اجتماعی
بی‌نظمی و بی‌انضباطی در بند ۴ و ۶ کمبود فضا و عدم وجود حریم شخصی در روز و شب رها شدگی بندهای ۴ و ۶ دسترسی به انواع مختلف مواد مخدر عدم امنیت فضایی برای شرکت در فعالیت‌های زندان (تکون بخوری تختت را می‌گیرند).	جمعیت بالای زندان و کاهش نظارت عدم تناسب جمعیت زندانیان و فضای فیزیکی بندها	تراکم زندانیان
شرایط بند و عدم امکان دریافت آموزش شرایط و امکانات مطلوب در بندهای فرهنگی و قرآنی ارجحیت مواد بر آموزش در اغلب بندها به جز بند قرآنی و فرهنگی بند به بند شدن مداوم و مستمر تبعیض بین بندها نگاه متفاوت مسئولان به بندها هم‌بندی به عنوان حامی هم‌بندی به عنوان هم‌مرد هم‌بندی به عنوان رقیب	انزوای تربیتی - اجتماعی زندان بند (۴ و ۶) به‌مثابه انزوای اجتماعی و حاشیه‌نشینی زندان به‌مثابه شهر و بند به‌مثابه خانواده عدم ثبات طرح طبقه‌بندی در زندان تبعیض در دسترسی به امکانات و حمایت وجود نظام طبقه‌بندی غیررسمی بزهکار	نبود طبقه‌بندی حفاظت‌کننده
بند (۴ و ۶) به‌مثابه انزوای اجتماعی و حاشیه‌نشینی زندان به‌مثابه شهر و بند به‌مثابه خانواده عدم ثبات طرح طبقه‌بندی در زندان تبعیض بین بندها	ناکارآمدی نظام‌های حمایتی و مراقبتی رسمی در مدت حبس ناکارآمدی سیستم‌های مراقبتی و حمایتی رسمی پس از حبس	ناکارآمدی نظام‌های حمایتی و مراقبتی

<p>دریافت آموزش منجر به اشتغال در خارج از زندان مثل نجاری و خیاطی</p> <p>دریافت آموزش منجر به درآمدزایی در داخل زندان مثل خیاطی</p> <p>دریافت گواهی معتبر درباره مهارت کسب شده در زندان</p> <p>دریافت گواهی اشتغال به کار برای استفاده در خارج از زندان</p> <p>دریافت آموزش مهارتی برای اموری که بتوان به راحتی کار کرد.</p> <p>فراهم کردن فضای کار و تداوم حمایت پس از زندان</p> <p>تداوم ارائه کارهای زندان به زندانیان سابق توسط سیستم حمایتی پس از خروج</p> <p>وعده وام و عدم تحقق آن</p> <p>مشکلات دریافت وام پس از آزادی از زندان</p>	<p>وجود سیستم مراقبتی و حمایتی</p> <p>غیررسمی بزهکار</p>	
<p>عدم شرکت زندانی در آموزش</p> <p>احساس عدم سودمندی آموزش از سوی زندانی</p> <p>عدم تناسب آموزشها با شرایط زندانی در خارج از زندان</p> <p>فقدان آموزش برای تغییر رفتار زندانی در خارج از زندان</p> <p>کلاسها به منزله نمایشی از آموزش</p> <p>فقدان نتیجه مؤثر از کلاسهای آموزشی</p> <p>دسترسی به کتاب و منابع فرهنگی در برخی بندها</p> <p>فقدان دسترسی به مواد در برخی بندها</p> <p>وجود کتابخانه در برخی بندها</p> <p>عدم دسترسی به مواد مخدر، شرط مؤثر بودن آموزش</p> <p>ارتقای آگاهی وکیل بند شرط مؤثر بودن اقدامات</p> <p>ضرورت وکیل بند na</p> <p>شرکت در کلاسها به منظور دریافت مدرک برای مرخصی</p> <p>گواهیهای صوری</p> <p>شرکت صوری در کلاسها</p> <p>شرکت در کلاسهای تربیتی برای اجازه مرخصی</p> <p>نبود امنیت فضایی به مثابه مانع آموزش</p> <p>آموزش جاسازی مواد از هم بندیها</p> <p>آموزش روشهای دقیق تر سرقت از هم بندیها</p> <p>آموزش انواع جدیدتر کلاهبرداری از زندانیان قدیمی تر</p>	<p>آموزش رسمی ناکارآمد</p> <p>آموزش غیررسمی مؤثر</p> <p>فقدان اثربخشی آموزش</p> <p>عدم بازپروری</p> <p>آموزش حرفه‌ای ناکارآمد</p> <p>آموزش تربیتی ناکارآمد</p> <p>محتوای ناکارآمد</p> <p>شیوه ناکارآمد آموزش</p>	<p>آموزش ناکارآمد و غیرمؤثر</p>

۴. مقولات اصلی

در خلال پژوهش با توجه به داده‌های حاصل از مشاهده، مصاحبه با زندانیان و کدگذاری و تجزیه و تحلیل آن، و بررسی اسناد و مدارک پنج مقوله اصلی پژوهش آشکار شد که به شرح زیر در این باره به بحث و بررسی می‌پردازیم.

الف. برچسب زندانی و تجربه طرد اجتماعی

ورود به زندان موجب مواجهه فرد با انواع آسیب‌ها می‌شود، به همین دلیل برای افرادی که اولین بار با جرم سبک وارد زندان می‌شوند و توسط نهاد رسمی و دستگاه قضایی برچسب زندانی می‌خورند، وضعیت با پیش از آن متفاوت است. بزهدار مبتدی با آثار کمانه‌ای ناشی از این برچسب مواجه می‌شود، نوع نگاه و برخورد اطرافیان و اجتماع محلی و حتی نهادهای رسمی به‌طور مستقیم هویت وی را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد و تأثیر بی‌اعتمادی اطرافیان بر وضعیت اجتماعی و اقتصادی زندانی مانعی برای بازگشت و ادغام دوباره وی به زندگی عادی خواهد شد.

محمدصادق ۴۶ ساله با ۵ بار سابقه محکومیت می‌گوید:

«بیرون که رفتی یه آدمی هستی که زندان بودی، محکوم بودی و مهر زندانی تو

پیشونیه.»

این بی‌اعتمادی نه تنها در افراد خارج از زندان، بلکه در داخل زندان هم دیده

می‌شود.

حسن ۴۴ ساله با ۲۶ مرتبه بازگشت به زندان می‌گوید:

«آگه به رئیس بگیم از بند ۴ و ۶ اومدیم یه جور بدی به ما نگاه می‌کنه، ولی آگه بگیم

از بند قرآنی اومدیم نگاه متفاوته ...»

بر این اساس زندانی عملاً به سختی وارد فرآیند بازپروری موردنظر زندان در داخل یا

خارج از زندان خواهد شد.

ب. تراکم زندانیان

تراکم زندانیان داستانی است که زندانی به طور روزمره با آن مواجه است. در این باره بند و شرایط آن از اهمیت بسیاری برخوردار است. بند در سال‌های حبس خانه زندانی است، نبود حریم خصوصی، ترس از ترک محل و از دست دادن تخت یا فضای که در آن می‌خوابد و زندگی می‌کند، حس ناامنی شدیدی به زندانی وارد می‌کند که او را از زیست طبیعی روزمره بازمی‌دارد. بر اساس مشاهدات و گفته‌های زندانیان ظاهراً حجم زیاد زندانیان موجب عدم شرکت زندانی در فعالیت‌های روزمره و فرهنگی از قبیل شرکت در کلاس‌ها می‌شود. علیرضا ۴۵ ساله می‌گوید:

«اگر از جای تکیه بخوری تخت را از دست دادی.» او اضافه می‌کند «... حتی توی

دستشویی می‌خوابند.»

ج. ضعف در نظام طبقه‌بندی زندانیان

بر اساس آیین‌نامه نحوه تفکیک و طبقه‌بندی زندانیان، مصوب سال ۱۳۸۵، مسئولان قضایی با دسترسی مستمر به زندانی، امکان برنامه‌ریزی و اصلاح و بازپروری اجتماعی وی را برای تحقق فردی کردن مجازات در اختیار دارند؛ تا بتوانند در خلال مدت محکومیت، مجرم را به فردی قانون‌مدار و اجتماعی مبدل ساخته و مانع از تکرار جرم شوند، لیکن در عمل مشاهده می‌شود که زندان در رسیدن به اهداف اصلاحی و تربیتی توفیق چندانی نداشته و مجرمان عموماً پس از مدتی مجدداً مرتکب جرم شده و به زندان بازمی‌گردند. به نظر مشارکت‌کنندگان یکی از دلایل اصلی این ناکامی، عدم طبقه‌بندی زندانیان است. نگاهی به جدول شماره ۴ حکایت از جامع و مانع نبودن نظام توزیع زندانیان در بندها دارد. روایت‌های زندانیان حکایت از آن دارد که اولین تجربه زندانی در این باره بسیار تأثیرگذار است. یادگیری و آشنایی با جرائم جدید در زندان، بر چگونگی و میزان جرائم بعدی تأثیرگذار است. زندانیان بر این باورند که بازگشت به جرم در حد زیادی تحت تأثیر اختلاط و هم‌نشینی مجرمان مبتدی با مجرمان سابقه‌دار است.

علیرضا ۴۵ ساله با ۵ بار سابقه بازگشت می‌گوید:

«الآن بدیش آینه زندون که می‌گفتن دانشگاهه آگه سه هزارتا آمارش باشه، هزار و پونصد تاش بیگناهه... مثلاً یارو گوشه خریده با کارتون گرفتن آوردنش میگن گوشه دزدیه، چون طبقه بندی نیست. اینجا دیدم میدنش بند هشت که اونجا ترتیشو بدن، به جای اینکه دستشو بگیرن یا به تنبیه انضباطی داشته باشند.»

مجتبی ۴۱ ساله می‌گوید:

«بار اول که اومدم زندان چون جرمم مواد بود، دادنم بند چهار. بعد یه ماه بندم رو عوض کردن، ولی می‌تونم الان آزادانه برم تو بند چهار و شش و مواد بکشم...»
مهدی ۵۰ ساله با ۱۷ بار سابقه بازگشت می‌گوید:
«خالکوبی‌ها را خودم داخل زندان زدم. آخه می‌دیدم زندانیایی که اون موقع همسن الان ما بودن خال داشتن و می‌گفتن من حبس کشیده هستم و فلان یا مثلاً گنده بودن تو زندان، ما هم دوست داشتیم از این دسته باشیم و زدیم.»

د. ناکارآمدی نظام‌های حمایتی و مراقبتی

در روند اقدامات تأمینی و تربیتی سازمان زندان‌ها بخشی از برنامه‌ها به منظور رفع دغدغه‌ها و نگرانی‌های زندانی درباره همسر و فرزندانش و به‌طور کلی خانواده وی تعریف شده است. تا زمانی که زندانی در این‌باره آرامش خاطر نداشته باشد، نمی‌توان انتظار داشت آموزش‌های فرهنگی و برنامه‌های مهارت‌آموزی در زندان مؤثر باشد.

زندانی در مدت محکومیت در زندان از تماس با اجتماع بیرون از زندان محروم است. نیازهای او توسط دیگران تأمین شده و همواره تحت نظارت و مراقبت است. از این‌رو زندانی پس از آزادی با مشکلات مهمی مواجه می‌شود. بر این اساس می‌توان مراقبت و حمایت از زندانی را به دوران حبس و پس از آزادی از زندان تقسیم کرد.

حمایت و مراقبت از زندانی در زندان

حمایت و مراقبت از زندانی در دوران حبس به تأمین نیازهای اولیه او از قبیل

خوراک، پوشاک، دسترسی به فضا و امکانات اولیه زیست انسانی مربوط است. در مباحث مربوط به تراکم زندانیان مشاهده شد که این امکانات حداقل در همه بندها فراهم نیست. در خلال مشاهدات میدانی و مصاحبه‌های مردم‌نگارانه، مشاهده شد که بند مهم‌ترین بخش زندان در سرنوشت زندانی است. بند، خانه زندانی و محل تأمین نیازهای اولیه او و مرکزی برای مهم‌ترین روابط اجتماعی او است. زندان به بخش‌های مختلفی تقسیم می‌شود که به هر بخش آن «بند» می‌گویند. هر بند شامل ۱۰ تا ۱۲ اتاق است. هر اتاق یک مسئول دارد که وظیفه او انجام امور خدماتی است. زندانیان در داخل بندها جای داده می‌شوند. مسئول بند و مسئولان اتاق‌ها، مسئول اتفاقاتی هستند که در اتاق‌های بند رخ می‌دهد. وکیل بند اختیارات بسیاری دارد و می‌تواند زندانیان را تنبیه یا تشویق کند. معمولاً زندانیان سابقه‌دار مسئول اتاق و بند می‌شوند؛ به تعبیر زندانیان، «زندان تنها جایی است که سابقه‌دار بودن زندانی ارزش دارد. هرچه سابقه‌دارتر باشی، موقعیت و جایگاه بالاتری داری.»

زندان بستری است برای شکل‌گیری روابط قدرت غیررسمی. روابط غیررسمی از جانب افرادی که پیش‌تر به خاطر بزهکاری در حبس هستند به ویژه زندانیان سابقه‌دار و گاه وکیل بند فراهم شده و غالباً بستری است برای بروز جرائم درون زندان و سوءاستفاده، ارباب، ایجاد روابط پنهان با زندانیان و دست‌اندرکاران سازمان. این روابط غالباً زمینه و بستری را فراهم می‌کند که زندان به نهاد تقویت‌کننده بزهکاری تبدیل می‌شود.

وکیل بند نماینده رئیس زندان است، اتفاقات را کنترل و گزارش می‌کند. وکیل بند قدرت رسمی و قدرت غیررسمی را به‌طور هم‌زمان نمایندگی می‌کند. وکیل بند موقعیت متناقضی است، او زندانی است اما درعین حال به‌نوعی نماینده قانون و گاه به‌طور محدود قانون‌گذار است. محتمل است که او از نوعی اقتدار در بند برخوردار باشد. این موقعیت به ویژه در بندهای ۴ و ۶ مهم‌تر است. کیفیت رابطه زندانی با وکیل بند در تعیین شرایط او در زندان تعیین‌کننده است. کیفیت این رابطه می‌تواند در زندان دوران آرامی را برای زندانی فراهم کند یا بالعکس شرایط را برای او سخت و تحمل‌ناپذیر کند. وکیل بند به سبب ارتباط با قدرت رسمی، می‌تواند برای بند تحت سرپرستی خود امکانات رفاهی بهتری

تهیه کرده و ضمن فراهم کردن نیازهای زیستی از زندانیان حمایت کند یا بالعکس از قدرت خود سوءاستفاده کرده و زندانیان را برای تأمین مقاصد شخصی تحت فشار قرار دهد.

مجتبی ۳۹ ساله با ۱۱ بار سابقه بازگشت به زندان می گوید:

«وکیل بند می تونه هم خوب باشه و هم بد... گاهی میاد باج می گیره از یارو که مثلاً کارش نداشته باشه بتونه خلاف کنه، بتونه بکشه و بتونه بفروشه. بعد پول می ریخت تو حساب خودش و زنش و بچش. یا مثلاً برا تخت میومد گیر می داد که عه تو مثلاً سیگار دستت بوده و کف خوابت می کرد؛ تویی که چهار سال حبس کشیدی. بعد می رفت پول می گرفت از یکی که تازه به زندان اومده تخت رو چهارصد تومن می فروخت بهش.»

مجید ۳۵ ساله با ۴ بار سابقه بازگشت به زندان می گوید:

«وکیل بند می تونه تخت بده، موقعیت رو خوب بکنه، یه جایی دستت رو بند بکنه، خدمات برات جور بکنه، آسایشت رو تو بند جور بکنه... برعکسش هم میشه، می تونه دربه درت کنه، تختت رو بگیره و کف خوابت کنه و...»

مصاحبه‌ها نشان می دهد که وکیل بند امکان دستیابی زندانی به خدمات تعریف شده در نظام جامعه پذیری رسمی را تسهیل یا سخت می کند. مصاحبه‌ها همچنین نشان می دهد که بندهای مختلف شرایط متفاوتی دارد. تجربه محمدصادق نشان می دهد که در بندها امکان ارتباط و همجواری زندانیان قدیمی و مبتدی فراهم است و روابط زندانیان در بند از اهمیت بسیاری برخوردار است.

علیرضا ۴۵ ساله می گوید:

«اوقات فراغتم بند چهار بودم خو مواد و سیگار بوده، چون تنها راحتی که داشتیم همین بوده که کاری به کار کسی ندارن، هر چی بخوای می کشی، اینجا اگه نکشی گیر بهت میدن.»

محمدصادق ۴۶ ساله می گوید:

«اتفاقاً همون روز اول که وارد زندان شدم مواد دادن بهم. خانواده مرتب پول می ریختن پای حسابمون خودمونم خو داشتیم... می خریدیم و می کشیدیم.»

رضا ۴۶ ساله با دو بار سابقه بازگشت می گوید:

«من بیرون که بودم، زندان رو آخر خط می دونستم. اولین باری که اومدم، از زندان خیلی می ترسیدم... اولین شب تو قرنطینه اصلاً خواب نرفتم می ترسیدم یهو صدمه ای بهم بزنن... الان همه افراد داخل بند پانزده دوستای من هستن، هر کاری من بخوام برام انجام میدن.»

کاستی در مراقبت و حمایت از زندانی پس از حبس

همان طور که پیش از این ذکر شد، زندانی در ورود به زندان، توسط متخصصان روانشناس، مددکار و در صورت لزوم کارشناسان ذیصلاح دیگر ارزیابی می شود تا با توجه به توانایی ها و نیازهای وی تحت مراقبت و حمایت قرار گیرد و برای بازگشت مجدد به محیط اجتماعی و خانواده آماده شود. اما به رغم تأسیس و گسترش مراکز خدمات اجتماعی و مراقبت های بعد از خروج^۱ سازمان زندان های کشور، بسیاری از زندانیان با خدمات مراقبت بعد از خروج و مراکز حمایتی آشنا نبوده یا خدماتی دریافت نکرده اند. به عبارت دیگر ارتباط زندانیان با کارشناسان و متخصصان پس از پذیرش به حداقل می رسد. بنا به گفته زندانیان مراکز حمایتی و مراقبتی فقط تسهیلاتی مانند وام برای محکومان آزاد شده از زندان در نظر گرفته اند که به دلیل نبود ضامن امکان بهره مندی از آن را ندارند.

حسن ۴۴ ساله می گوید:

«بعد از حبس پانزدهم یا شانزدهم متوجه شدم که مرکز مراقبتی هم هست، بعد از خروج از زندان مراجعه کردم، بهم توجه نکردن، رسیدگی نکردن، درخواست وام کردم، گفتند برو سه ماه دیگه بیا، رفتم گفتند برو ۵ ماه دیگه بیا، دوباره رفتم گفتند یک سال، یک سال بعد زنگم زدند گفتند شما میتونید وام رو بگیری، رفتم اونجا شرایطش رو گفتند دیدم سخته، منصرف شدم.»

---

۱. مراکز حمایتی و مراقبت بعد از خروج، مصوب ۱۳۷۸/۲/۱۲ در راستای اصلاح و تربیت زندانیان با هدف پیشگیری از وقوع جرم از طریق حمایت مادی و معنوی از زندانیان آزاد شده واجد شرایط و فراهم نمودن زمینه مساعد برای بازگشت آنان به یک زندگی سالم اجتماعی، با تصویب ریاست اداره کل زندان های هر استان ایجاد شده است.

محمدصادق ۴۶ ساله می گوید:

«برای مرکز مراقبت، من دو سه بار رفتم پیششون وام می خواستم، اهمیت نمی دادن. حتی اگر راهی جلو پام گذاشته بودن که سرکار برم حاضر بودم با یه حقوق مثلاً شاید به خاطر پولش نبوده بازم تأکید می کنم من از جمله کسانی بودم که می خواستم یه جورایی سرگرم باشم و گیر باشم، به خاطر اینکه من هر چیزی که باید داشته باشم، الان دارم حتی مغازه...»
برخی از زندانیان آزادشده، به حفظ ارتباط خود با مراکز وابسته به زندان علاقه مند نیستند. درعین حال بیشتر زندانیان می گویند که نمی دانند پس از آزادی چگونه زندگی خود را بگذرانند و نیازهای خود را تأمین کنند تا دیگر مرتکب جرم و بازگشت به زندان نشوند.

رسول ۴۱ ساله دارای مدرک تحصیلی فوق لیسانس مدیریت و ۵ بار سابقه بازگشت می گوید:
«من برم بیرون جامعه دوباره پشت دستم می زنه، چند وقت باید آواره باشم برای کار، برا اینکه خانواده هم طردم کرده، اونوقت دیگه کارتن خوابی و بیرون خوابی و...»
یافته‌های به دست آمده از نظرات مطلعین نشان می دهد که مراکز حمایتی و مراقبت در زندان، معمولاً حمایت ویژه‌ای از زندانی به عمل نمی آورد. همچنین این نهاد بعد از خروج زندانی نیز اقدام قابل ملاحظه‌ای در فرآیند حمایت به منظور اصلاح و تربیت انجام نمی دهد؛ در واقع زندانی با مشکلاتش تنها است. از این رو احتمال تکرار جرم و بازگشت به زندان بیشتر می شود.

به موجب ماده ۲۵ قانون مجازات اسلامی محکومیت قطعی کیفری در جرائم عمدی، پس از اجرای حکم یا شمول مرور زمان، در مدت زمان مقرر در این ماده؛ محکومان کیفری از حقوق اجتماعی به عنوان مجازات تکمیلی یا تبعی محروم می شوند، این مجازات تکمیلی با اعمال مقررات ماده ۲۶ قانون مجازات اسلامی (ضرورت عدم سوء پیشینه کیفری برای بسیاری از فرصت‌های شغلی) و محرومیت اجتماعی و مدنی آنان، موجب می شود تا افراد بزهکار بعد از خروج از زندان تا مدت‌ها از حق استخدام رسمی و حقوق اجتماعی نیز محروم بمانند.

نکته بسیار مهم آن است که زندانی به گروه هم‌بندی‌های هم‌درد به‌مثابه افرادی که از یکدیگر حمایت دریافت می‌کنند، باور دارد. آن‌ها ممکن است در داخل و خارج از زندان از یکدیگر حمایت کنند. زندانیان ضمن تجربه طرد از سوی خانواده، مورد حمایت هم‌بندی‌ها و گروه دوستان داخل زندان هستند. عجیب نیست که بند را قلعه عقاب‌ها می‌خوانند. آن‌ها شبیه هم هستند. در بیرون از زندان تجربه مشابهی دارند و در درون زندان زندگی مشترکی را تجربه کرده‌اند.

و. بی‌اثر یا کم‌اثر بودن آموزش‌ها

با توجه به یافته‌ها می‌توان آموزشی را که زندانی در زندان دریافت می‌کند، به دو نوع به شرح زیر تقسیم کرد:

۱. آموزش رسمی

۲. آموزش غیررسمی

۱. آموزش رسمی

یکی از برنامه‌های اصلاحی و بازپروری زندان برای محکومان و بزهکاران ارائه خدمات مشاوره‌ای و آموزشی متنوع در سطح تربیتی و حرفه‌ای است. از جمله این موارد برگزاری کلاس مهارت‌های اجتماعی است که زندانیان در ازای شرکت در آن‌ها از امتیازاتی بهره‌مند می‌شوند. این امتیازات می‌تواند کسب درآمد و مرخصی باشد. طبق آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها به هر زندانی متناسب با انجام تکالیف و نتایج حاصله از شرکت در برنامه‌های اصلاحی و تربیتی، نمره اعتباری تعلق می‌گیرد که موجب تعیین درجه اعتباری زندانی و بهره‌مندی وی از نهادهای ارفاقی از قبیل مرخصی، ملاقات حضوری، نظام نیمه آزادی، آزادی مشروط، تعلیق و آزادی تحت مراقبت الکترونیکی می‌شود. از سوی دیگر به نظر می‌رسد شرایط بند نیز می‌تواند انگیزه لازم را برای حضور و شرکت در این برنامه‌ها به زندانیان بدهد.

حسن ۴۴ ساله با ۲۶ مرتبه سابقه بازگشت به زندان می گوید:

«برای اینکه افراد در برنامه های زندان شرکت کنند و مؤثر باشند و دوباره به زندان برنگردند باید به شرایط بندها توجه کنند، من اگر در زمان حبس در بند ۶ و ۴ باشم دوباره می رم سمت خلاف. نظم و انضباطی در بندهای ۴ و ۶ نیست، انگار خود دایره (زندان) می خوان که اینجوری باشه.. اونجا همه دنبال مواد هستند.»

با توجه به دیدگاه زندانیان، به نظر می رسد که شرکت در برنامه های فرهنگی و تربیتی و ارائه این خدمات کارآیی چندانی برای آنان ندارد و صرفاً به عنوان زمانی برای وقت گذرانی تلقی می شود. درعین حال مهارت آموزی برخی از زندانیان برای کسب درآمد و ارسال پول برای خانواده است. مشارکت در این فعالیت ها به ویژه آموزش های حرفه ای، گاه برای تأمین هزینه های شخصی از جمله تهیه مواد است.

احمد ۳۸ ساله با ۲۶ بار سابقه بازگشت:

«کلاس های فرهنگی، خیلی هاشون برا اینکه سرگرم باشن وقتشون بگذره چاره ای ندارن یا برای اینکه منبع درآمدی بشه کلاس و اینا. فقط الکی شرکت می کنن که مدرکش رو بگیرن به مرخصی چیزی برن. به خدا یعنی از صدتایی نودونه تاشون زورشون میاد از تخت بیان پایین بشینن احکام گوش کنن، هر کاری هم که می کنن برا امتیاز و مرخصی می کنن.»

رسول ۴۲ ساله می گوید:

«ببخشید من این رو میگم طرف رو میارن اینجا که فقط دور بزنه تو کلاس ها نمایشی کار کنه، شما کدوم اینا رو دیدی بشینن گوش کنن همه دارن چرت می زنن توی کلاس ها. حالا شاید ده نفر کار یاد بگیرن بتونن کشتی و قایق چوبی بزنن دو تا کار نشسته ای انجام بدن که از این چند نفر پنج نفرشون می زنن که پول موادشون رو تأمین کنن، پنج تا هم کار می کنن پول بفرستن بیرون...»

با توجه به یافته ها می توان گفت که نظام رسمی آموزش از کارآمدی لازم برخوردار

نبوده و قادر به جذب و تغییر تلقی زندانی از زندگی و شرایط او نیست.

۲. نظام آموزش غیررسمی

دید شده که در کنار نظام آموزشی و نظام حمایتی رسمی، نوعی نظام غیررسمی حمایتی-آموزشی در داخل بندها و بین زندانیان وجود دارد. این نظام از نوع روابط نخستین بوده و حاصل همدردی و هم‌سرنوشتی است. رضا^۱ تأکید دارد که دوستان هر کاری برای او انجام می‌دهند. او چنین حمایتی را از نهاد دیگری دریافت نمی‌کند.

افرادی که برای اولین بار با جرم مواد مخدر یا سرقت زندانی می‌شوند، معمولاً با شبکه‌های اصلی این جرائم مرتبط نیستند، اما با حضور در زندان و همنشینی با مجرمان سابقه‌دار، اطلاعات و آموزش‌های بیشتری کسب می‌کنند. تجربه زندان برای زندانیان مبتدی و تازه‌کار به‌ویژه در بندهای ۴ و ۶، بر زیست آنان تأثیرگذار است. زندانیان در زندان علاوه بر آموزش رسمی امکان دریافت آموزش غیررسمی را نیز در اختیار دارند. هم‌بندی‌ها مهم‌ترین منبع دریافت این آموزش‌ها هستند.

حسن ۴۵ ساله با ۲۶ مرتبه سابقه بازگشت به زندان می‌گوید:

«آگه این کلاس‌ها که توی بندهای دیگه برگزار می‌کنید، رو بریم بند ۴ و ۶ اجرا کنیم، فایده نداره. همه تو این بندها فکرشون مواد، متادون، قرص b2، شیشه، دوا، سیگاری و... مواد نمیداره فرد آموزش ببینه.» وی اضافه می‌کند: «من قبل از اینکه بیام زندون، شاید خبر نداشتم که جا ساز مواد کجا خوبه، کجا میتونن ببندن، ولی الان مثلاً کسایی تعریفایی میکنن که اصلاً ما تو این چهل و پنج سال عقلمونم گذر نمی‌کرده که مثلاً اینجاشا هس....»

حمید ۴۳ ساله با ۱۸ مرتبه بازگشت به زندان به جرم سرقت می‌گوید:

«بند شش هستم، وضعیتم خرابه الان قلعه عقاب‌ها اسمیه که خوداشون گذاشتن روش. همشون تکه پاره و همه هم که دزد.»

---

۱. به بخش حمایت و مراقبت از زندانی توجه شود.

قلعه عقاب‌ها حکایت از احساس فرادستی این زندانیان در نگاه به خود و احتمالاً دیگر زندانیان دارد؛ به عبارت دیگر احتمالاً در سلسله‌مراتب غیررسمی زندان از جایگاه بالاتری برخوردارند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این پژوهش در پی فهم رابطه بین زندان و زندان‌پذیر شدن زندانیان مرد است. پرسش این است که آیا زندان سازوکار لازم برای بازپروری و باز اجتماعی کردن زندانیان مرد را در اختیار دارد؟ برای پاسخ‌گویی به این پرسش از روش مردم‌نگاری استفاده شد. یافته‌ها نشان از آن دارد که دو نوع نظام رسمی و غیررسمی در زندان در کنار هم بر روی زندانی کار می‌کنند. نظام جامعه‌پذیری رسمی در پنج مرحله با زندانی تعامل دارد. این مراحل عبارت‌اند از: تأمین نیازهای زیستی، پذیرش و ارزیابی زندانی، ارائه آموزش‌ها، ارتقای روابط اجتماعی و اقدامات حمایتی. کدگذاری مصاحبه‌ها منجر به ظهور پنج مقوله اصلی شد که عبارت‌اند از: برجسب زندانی و تجربه طرد اجتماعی، تراکم زندانیان، عدم طبقه‌بندی محافظت‌کننده زندانیان، ناکارآمدی نظام‌های حمایتی و مراقبتی، آموزش ناکارآمد و غیرموثر رسمی.

یافته‌ها حکایت از تعامل غیرموثر این زندانیان با نظام رسمی زندان داشت. عجیب آن بود که زندانیان به کارگزاران نظام حمایتی زندان از جمله روان‌شناسان و مددکاران اجتماعی اشاره چندانی نداشتند. در عوض آن‌ها مداوماً به نقش و کیل‌بند به عنوان مهم‌ترین فرد تأثیرگذار اشاره کردند. بدین ترتیب عجیب نیست که یافته‌ها نشان از وجود سازمان حمایتی و آموزشی غیررسمی در زندان با مرکزیت بند دارد که عملاً فرد را هر چه بیشتر زندان‌پذیر می‌کند. بند مرکز تأمین نیازهای زیستی، حمایتی و مراقبتی زندانی در سازمان رسمی است. بندها شرایط یکسانی ندارند و منابع در دسترس برای زندانیان حاضر در بندهای مختلف، همسان نیست. در مقابل تجربه طرد از سوی خانواده و نهاد زندان، گروه‌های غیررسمی شکل گرفته در زندان -عمدتاً بند- با توجه به تجربه مشترک خارج از زندان و ساخته شدن تجربه مشترک طولانی مدت در زندان، به ایفای نقش‌های حمایتی و

آموزشی می‌پردازند. بدین ترتیب زندان علی‌رغم تعریف سازوکار جامعه‌پذیری رسمی، عملاً قادر به ایفای نقش‌های تعریف‌شده نیست و گروه‌های غیررسمی، زندانی را به خود جذب می‌کند. زندانیان زندان‌پذیر شده با نظام جامعه‌پذیری غیررسمی همسو شده‌اند. این یافته با نظریات عثمانی و سیکز همخوانی دارد. همچنین از منظر بازگشت به زندان با نظریات گاتفردسون و هیرشی همسو است.

این پژوهش نشان داد که توجه به ویژگی‌های محیطی زندان بسیار مهم است. مناسب است که نهاد زندان در مواجهه با زندانی، به تأمین نیازهای زیستی و حمایتی زندانی اقدام کرده و او را برای دریافت آموزش‌های کاربردی و مناسب آماده کند. شناسایی آموزش‌های مفید و حتی‌الامکان فردی سازی آن، موجب ارتقای سطح تعامل زندانی با نظام رسمی زندان خواهد شد. دسترسی به کالاهای فرهنگی و کاهش دسترسی به مواد مخدر بسیار مهم است. برقراری روابط چهره به چهره از سوی مددکاران و روان‌شناسان و جامعه‌شناسان شاغل در زندان می‌تواند بر تقویت فرآیند باز اجتماعی شدن زندانی مؤثر باشد. بدین ترتیب به تدریج سطح روابط اجتماعی فرد ارتقا خواهد یافت. در فقدان این شرایط، زندانی در سیکل بازگشت به زندان گرفتار خواهد شد. ضروری است دست‌اندرکاران نهاد زندان به ارتقای سیستم‌های کنترلی بندها به ویژه بندهای پرخطر چهار و شش در کنار برقراری رابطه چهره به چهره با آنان توجه نشان دهند.

سپاسگزاری

سپاس قلبی خود را به مشارکت‌کنندگان در این پژوهش که تجربه خود را صمیمانه و صادقانه با ما به اشتراک گذاشتند، تقدیم می‌کنیم.

تعارض منافع

این مقاله از داده‌های حاصل از رساله دکتری جامعه‌شناسی فراهم شده و حمایت مالی از هیچ نهاد یا ارکانی دریافت نکرده است. نویسندگان این مقاله دست‌اندرکاران اجرای رساله دکتری هستند.

ORCID

Shahmir Sahebinejad <https://orcid.org/0009-0008-4096-3940>
Soheila Alirezanejad <https://orcid.org/0000-0002-0300-3464>
Habib Karimian <https://orcid.org/0000-0003-0623-7589>

منابع

- احمدی، حبیب (۱۳۹۷). *جامعه‌شناسی انحرافات*، تهران: انتشارات سمت.
- ازکیا، مصطفی و احمدرش، رشید (۱۳۹۹). *روش تحقیق کیفی از نظریه تا عمل (جلد سوم)*. تهران: انتشارات کیهان.
- اسپرذلی، جیمزپی، مک کوردی و یوجین ای. دیولیو (۱۳۷۲). *پژوهش فرهنگی: مردم‌نگاری در جوامع پیچیده*، ترجمه نیوک محمدی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- آنسل، مارک (۱۳۶۶). *مکتب دفاع اجتماعی*، ترجمه: محمد آشوری و علی نجفی ابرند آبادی، تهران: انتشارات راهنما.
- باقری، حسین و حیدری، آرش (۱۴۰۰). «فهم روابط غیررسمی در بستر زندان». فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات. سال هفدهم، شماره ۶۳، ۲۲۰-۲۵۹. doi.org/10.22034/jcsc.2020.39203
- بخارایی، احمد (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی در ایران*، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- خزائی، یعقوب (۱۳۹۷). *فرآیند ساخت‌یابی نهاد زندان؛ از مشروطه تا پایان پهلوی اول*، فصلنامه پژوهش‌های تاریخی (علمی-پژوهشی) معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان، سال دهم، شماره ۳۸، ۳۰-۱۳.
- دبیرخانه قوه قضائیه (۱۴۰۰). *آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور؛ شماره ۹۰۰۰/۱۴۴۶۲/۱۰۰*. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- راهب، غنچه (۱۳۸۶). «اثرات منفی روانی اجتماعی- زندان و زندانی شدن بر زندانیان»، مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی کاهش استفاده از مجازات زندان، تهران: انتشارات راه تربیت.

- صنعت خواه، علیرضا و دیگران (۱۴۰۰). «مطالعه زمینه‌های اجتماعی مؤثر بر بازگشت زندانیان به زندان با استفاده از استراتژی داده بنیاد» نشریه علمی انتظام اجتماعی، سال سیزدهم، شماره ۱. doi.org/DOR:20.1001.1.20086024.1400.13.1.3.7.82.55
- ضیمران، محمد (۱۳۸۶). میشل فوکو: دانش و قدرت، تهران: نشر هرمس.
- غلامی، حسین (۱۳۸۱). پذیرش فرهنگ زندان، نشریه پژوهش حقوق و سیاست، سال چهارم، شماره ۷، ۱۷۵-۱۵۹.
- غلامی، حسین (۱۳۸۷). الغاگرایی و کنترل جرم؛ تناقض در اصطلاحات، نشریه پژوهش حقوق و سیاست، سال دهم، شماره ۲۴، ۳۴۸-۳۲۳.
- فلیک، اووه (۱۳۸۷). درآمدی بر تحقیق کیفی، مترجم: هایدی جلیلی، تهران: نشر نی.
- فوکو، میشل (۱۳۹۶). مراقبت و تنبیه (تولد زندان). ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهانپنده، تهران: نشر نی.
- قلاوند، قیصر، غلامحسین مسعود و محسن شکرچی زاده (۱۴۰۱). چالش‌های مراکز مراقبت بعد از خروج در پیشگیری از تکرار بزهکاری مددجویان، فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، سال ۱۸، شماره ۵۲، ۸۱-۶۱.
- کونانی، سلمان و همکاران (۱۳۹۹). تحلیلی جامعه مدار از سیاست اصلاح و درمان محکومان (زن و مرد) و روش‌های آن، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت: فصلنامه علمی پژوهشی زن و جامعه، سال یازدهم، شماره ۴۴، ۲۵۵-۲۲۷.
- کلاته ساداتی، احمد و زهرا فلک‌الدین (۱۳۹۹). زندان به‌مثابه بستری مسخ‌کننده یا تعالی‌بخش؛ مطالعه کیفی تجربه زندان در میان متهمان به قتل در زندان عادل‌آباد شیراز، مشهد: مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، سال ۱۶، شماره ۲، ۱۷۵-۱۴۷. doi.org/10.22067/jss.v16i2.82983
- گودرزی، محمدرضا (۱۳۸۲). «نارسایی‌های زندان، مشهد». مجله تخصصی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، سال سوم، شماره ۹ و ۱۰، ۱۴۸-۱۰۵.
- مؤذن زادگان، حسینعلی و بهمن خدادادی (۱۳۹۲). نظارت بر مجرمان، در فرآیند مجازات سلب آزادی، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال چهارم، شماره ۲، ۲۲۶-۲۰۱.

- مرادی، قاسم و محمدحسین مرادی (۱۳۹۷). «عوامل عملی و نظری ناکارآمدی کیفر حبس» فصلنامه علمی-حقوقی قانون یار، سال دوم، شماره ۵، ۱۹۲-۱۷۳.

- مروتی، سهراب و دیگران (۱۳۹۲). «نقد و بررسی سلسله مراتبی بودن نیازهای انسان در نظریه مازلو با رویکردی بر آیات قرآن کریم» پژوهش‌های علم و دین، سال چهارم، شماره ۷، ۱۲۹-۱۴۶.

https://elmodin.ihcs.ac.ir/article/128_fe93758fd40747a762f1a53171730a79.pdf

- ملک پور، احسان (۱۳۹۶). «میزان تأثیرپذیری مجرمین در زندان جهت تکرار جرم» ماهنامه

پژوهش ملل، سال دوم، شماره ۱۹، ۷۱-۸۳. doi.org/JR-RNM-2-19-005

- مهدوی پور، اعظم، شهین دارایی پناه و نجمه شهرانی کرانی (۱۳۹۷). «بررسی جایگزین‌های زندان با تکیه بر دیدگاه زندانیان» نشریه پژوهش حقوق کیفری، سال ششم، شماره ۲۳، ۳۱۷-۲۸۱.

- نبوی، سیدعبدالحسین، ملتفت، حسین و براتیان، علی رحیم (۱۳۹۰). «بررسی عوامل مؤثر در بروز رفتارهای وندالیستی در میان دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان ایزده» جامعه‌شناسی کاربردی دانشگاه اصفهان، سال ۲۲، شماره ۳، ۸۳-۱۰۰.

- Abdel-Salam, S., & Kilmer, A. (2023). 'A Prison Is a Prison': Perspectives from Incarcerated Men on the Therapeutic and Punitive Aspects of Halden Prison in Norway. *The British Journal of Criminology*, 63(4), 929-947. <https://doi.org/10.1093/bjc/azac054>
- Bloom, T., & Bradshaw, G. A. (2022). Inside of a prison: How a culture of punishment prevents rehabilitation. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 28(1), 140
- da Silva Faceira, L., de Souza Silva, D., Azevedo, T., & Cardoso, R. (2023). *A brief reflection on the process of imprisonment in prison*. Seven Editora.
- Lamusse, T., & McIntosh, T. (2020). *Prison abolitionism: Philosophies, politics, and practices*. The Aotearoa Handbook of Criminology.
- Langton, L. (2006). Low self-control and parole failure: An assessment of risk from a theoretical perspective. *Journal of Criminal Justice*, 34(5), 469-478.
- McCorkel, J., & DeFina, R. (2019). *Beyond recidivism: The value of higher education in prison*. *Critical Education*, 10(7).
- Obioha EE. Challenges and reforms in the Nigerian prisons system. *Journal of social sciences*. 2011 May 1;27(2):95-109.

- Rozycki, A. T. (2007). *Prison tattoos as a reflection of the criminal lifestyle and predictor of recidivism (Doctoral dissertation, Texas Tech University)*.

سایت‌ها

<https://lib.eshia.ir/23019/1/6343>

<https://journals.ui.ac.ir/article>

<https://www.sid.ir>

<http://ensani.ir>

<https://rc.majlis.ir/fa>

<https://dotic.ir> (پایگاه ملی اطلاع‌رسانی قوانین و مقررات کشور)

<https://nairan.org> (وبسایت انجمن معتادان گمنام ایران)

استناد به این مقاله: صاحبی، شهمیر؛ علیرضائزاد، سهیلا و کریمیان، حبیب. (۱۴۰۲). ناکارآمدی بازپروری زندانیان در نهاد زندان؛ مطالعه‌ای بر زندانیان مرد بازگشته به زندان، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۱۰(۳۷)، ۱-۴۲.

Social Work Research Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.